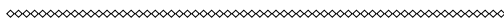


LIBRI GEDANENSES XXXIX, 2022, s. 89–115

doi: 10.24425/libriged.2022.145670



MARIA MICHALSKA\*

ORCID: 0000-0002-3938-6655

## KATALOGI I INWENTARZE KSIĘGOZBIORU HEINRICHA SCHWARZWALDA I BIBLIOTEKI KOŚCIOŁA ŚW. PIOTRA I PAWŁA W ZBIORACH BIBLIOTEKI GDAŃSKIEJ

**Abstrakt.** W zasobach PAN Biblioteki Gdańskiej znajduje się zwarty proveniencyjnie tzw. zespół schwarzwaldzki, na który składa się prywatny księgozbiór Heinricha Schwarzwalda IV (1619-1672) oraz pozycje zgromadzone w bibliotece kościoła św. Piotra i Pawła w Gdańsku od XV do początku XIX wieku – w znacznej mierze zakupione z fundacji tego patrycjusza. Zespół schwarzwaldzki trafił do Biblioteki Miejskiej w Gdańsku niemal w całości w 1832 roku, tylko rękopisy i inkunabuły dołączono w 1872 roku.

W artykule zarysowano historię zespołu schwarzwaldzkiego, umiejscawiając go w kontekście gdańskiego kolekcjonerstwa nowożytnego, a także przedstawiono pięć rękopiśmiennych katalogów, inwentarzy i spisów zawartości zespołu powstałych w Bibliotece Miejskiej w XIX wieku. Przeprowadzono również analizę ilościową i podziału tematycznego księgozbioru Schwarzwalda i zasobu biblioteki kościelnej. Wskazano przy tym na korzyści na polu badania szeroko pojętej kultury książki wynikające ze studiowania dawnych katalogów i inwentarzy, a także na niedoskonałości we wnioskowaniu opierającym się na materiałach bibliotecznych, bez szczegółowych oględzin badanych kolekcji.

**Słowa kluczowe:** Heinrich Schwarzwald, proveniencje, kolekcjonerstwo gdańskie, stare druki

Gromadzenie książek, jak i obiektów zaliczających się do dzieł sztuki (*artificialia*) oraz okazów przyrodniczych (*naturalia*), ma wielowiekową tradycję. Dla Rzymian okresu republiki i cesarstwa kolekcjonowane artefakty, zaspokajając intelektualne



\* Dział Zbiorów Specjalnych, PAN Biblioteka Gdańska, ul. Wałowa 15, 80-858 Gdańsk;  
e-mail: maria.michalska@bg.pan.pl

aspiracje zbieraczy, były z jednej strony użytecznymi świadectwami z przeszłości i źródłem wiedzy o niej; z drugiej – umożliwiały obcowanie z pięknymi przedmiotami, dostarczając wrażeń estetycznych. Kolekcje świadczyły także o wysokim statusie społecznym ich właścicieli i pozwalały im na rywalizację z innymi patrycjuszami zarówno w uzyskaniu prestiżu społecznego, jak i osobistym utwierdzeniu własnego statusu<sup>1</sup>. Prywatne zbiory tworzone przez osoby należące do elit władzy i kultury powstawały również w czasach średniowiecznych, ale największy rozkwit kolekcjonerstwo przeżywało w czasach nowożytnych, począwszy od renesansu, podczas których książki otaczano niemalże kultem<sup>2</sup>. Nowożytny bibliofil również cenił książki z uwagi na ich walor edukacyjny, a poprzez lekturę dążył do samodoskonalenia; doceniał także ich walor estetyczny, podziwiając kunszt drukarski i ilustratorski oraz introligatorski. W końcu budując księgozbiór przedstawiciel europejskich elit podkreślał swój wysoki status społeczny – jako osoby czytanej, kulturalnie obytej i zamożnej.

Potrzeba otaczania się przedmiotami pięknymi i użytecznymi, dążenie do perfekcji, poszerzania wiedzy była żywa również u nowożytnych Gdańszczan. Kolekcjonowali oni przede wszystkim książki, ale również dzieła sztuki, w tym numizmaty, okazy przyrodnicze – muszle i bursztyny, a także instrumenty astronomiczne i medyczne. Okazałe księgozbiory posiadali zarówno bogaci patrycjusze: Bartholomaeus Schachmann, Heinrich Schwarzwald, Albrecht Rosenberg, Valentin Schlieff i Johann Uphagen, jak i zamożni uczeni: humaniści Bartholomaeus Keckermann, Aegidius Strauch, Samuel Schelwig i Johann Fidalcke, astronomowie: Jan Heweliusz i Johann Hecker, przyrodnicy: Jacob Breyne, Johann Philipp Breyne i Jacob Theodor Klein, w końcu lekarze: Christoph Gottwald i Johann Christoph Gottwald<sup>3</sup>. Bartholomaeus Schachmann i Albrecht Rosenberg gromadzili również liczne dzieła sztuki, zaś Jan Heweliusz i Johann Hecker byli także właścicielami bogatej kolekcji używanych przez siebie przyrządów astronomicznych<sup>4</sup>.

<sup>1</sup> Patrz: C. Higbie, *Collectors, Scholars, and Forgers in the Ancient World. Object Lessons*, Oxford 2017, s. 26-31; K. Pomian, *Zbieracze i osobliwości. Paryż – Wenecja XVI-XVIII wiek*, przełożył A. Pieńkos, Lublin 2001, s. 23-24 i 29.

<sup>2</sup> Kult książek stanowił impuls do powstawania takich dzieł, jak chociażby *Philobiblon* Richarda de Bury'ego (zm. 1345). Por. R. de Bury, *O miłości do ksiąg, to jest Philobiblon...* spolszczył J. Kasprowicz, Lwów 1921.

<sup>3</sup> Na temat kultury kolekcjonowania książek w Gdańsku ogólnie pisali A.R. Chodyński, *Przekazy źródłowe o nauce i bibliotekach, mecenacie i kolekcjach osiemnastowiecznych w Gdańsku*, „Rocznik Gdański”, t. 52 (1992), s. 91-99; K. Podlaszewska, *Księgozbiory mieszczan gdańskich w XVIII wieku*, „Zapiski Historyczne”, t. 35/1 (1970), s. 51-63; taż, *Książka w środowisku mieszczan gdańskich w XVIII wieku*, „Libri Gedanenses”, t. 13/14 (1997), s. 93-107; P. Szafran, *Z problematyki badawczej studiów nad mieszczkańskimi księgozbiórami prywatnymi w Gdańsku XVII-XVIII wieku*, „Rocznik Gdański”, t. 31 (1971), s. 73-92. Por. również J. Starnawski, *Z warsztatu gdańskich bibliografów XVIII wieku*, „Libri Gedanenses”, t. 4/5 (1973), s. 131-138 i P. Szafran, *Gdańscy organizatorzy aukcji książkowych w XVII i XVIII w. oraz przepisy normujące przebieg aukcji*, „Libri Gedanenses”, t. 4/5 (1973), s. 119-129.

<sup>4</sup> Na temat gdańskich kolekcji dzieł sztuki i okazów przyrodniczych pisał: A.R. Chodyński, *Zbiory dzieł sztuki i galerie malarstwa w Gdańsku u schyłku XVII w. i XVIII w.*, „Gdańskie Studia

Znaczące miejsce na mapie gdańskiego kolekcjonerstwa zajmowała Biblioteka Rady Miasta Gdańska (Bibliotheca Senatus Gedanensis). Powstała w 1596 roku jako ksiąźnica służąca przede wszystkim społeczności zgromadzonej wokół Gdańskiego Gimnazjum Akademickiego, oprócz zbiorów bibliotecznych gromadziła różnego rodzaju naturalia i muzealia, których sporządzony na początku XVIII wieku inwentarz<sup>5</sup> do dziś dostarcza przydatnych informacji na temat szerokiego zakresu gromadzonych obiektów<sup>6</sup>. Główny zrąb zasobu stanowiły jednak, co oczywiste, rękopisy i książki drukowane. Przez dwa stulecia do ksiąźnicy trafiały pozycje o gdańskiej proveniencji, nie tylko pojedyncze woluminy, ale także całe kolekcje<sup>7</sup>. Biblioteka Rady Miasta Gdańska bazowała na finansowaniu miejskim oraz na darowiznach – zarówno pieniężnych, jak i książkowych, a także na funduszach ze sprzedaży dubletów<sup>8</sup>.

Dodać należy, że już od czasów średniowiecza w Gdańsku istniały biblioteki przykościelne, gromadzące najpierw rękopiśmienne kodeksy, następnie drukowane książki. W ich przypadku zauważyć można finansowe wsparcie przez testamentowe fundacje zamożnych Gdańszczan. Zainteresowani losem swojej świątyni parafianie pragnęli wyposażać kościelną bibliotekę w dzieła niezbędne do funkcjonowania, nie tylko powiększające zasób ksiąźnicy, ale również renomę i pozycję na mapie miasta. Takimi zaangażowanymi obywatelami byli między innymi Zacharias Zappio, który zadbał finansowo o bibliotekę przy kościele św. Jana<sup>9</sup>, a także Heinrich Schwarzwald – donator biblioteki przy kościele św. Piotra i Pawła.

Jednym ze zwartych proveniencyjnie zbiorów znajdujących się obecnie w zasobach PAN Biblioteki Gdańskiej jest zespół schwarzwaldzki, na który składa się prywatny księgozbiór Heinricha Schwarzwalda IV (1619-1672)<sup>10</sup> oraz pozycje zgro-

Muzealne”, t. 6 (1995), s. 72-94; tenże, *Gdańskie kolekcje numizmatów i medali od XVII do końca XIX wieku*, „Porta Aurea. Rocznik Zakładu Historii Sztuki Uniwersytetu Gdańskiego” t. 3 (1994), s. 21-49; tenże, *Gdańskie kolekcje bursztynu od XVIII do XIX wieku*, „Porta Aurea. Rocznik Zakładu Historii Sztuki Uniwersytetu Gdańskiego”, t. 3 (1994), s. 51-74.

<sup>5</sup> *Catalogus librorum manuscriptorum, instrumentorum mathematicorum, et chirurgicorum, rerum naturalium, et artificialium, numismatum, rei antiquariae, imaginum, et aliarum rerum pretiosarum, quae asservantur in Bibliotheca Senatus Gedanensis A. C. M.D.CCI* (PAN Biblioteka Gdańska, sygn. Cat. Bibl. 11).

<sup>6</sup> Por. K. Jackowska, *Koralowce i bursztyny w dawnych zbiorach Biblioteki Rady Miasta Gdańska*, „Libri Gedanenses” t. 36 (2019), s. 7-23.

<sup>7</sup> Por. M. Otto, *Wytworny język inwentarza. O zapisach donacyjnych w „Index librorum qui ex donatione, munificentia et liberalitate philomusorum Bibliothecae Magnifici et Amplissimi Senatus Gedanensis inserti sunt”*, „Studia Classica et Neolatina”, t. 26. (2018), s. 173-182; Z. Ratajczak, *Kilka uwag o donatorach Biblioteki Rady Miejskiej Gdańska*, „Libri Gedanenses” nr 4/5 (1973), s. 31-43.

<sup>8</sup> Por. M. Michalska, *Pamięć o rzeczach utraconych. O wartości dawnych katalogów i inwentarzy*, [w:] Szary kruk. *Symposium*, red. A. Baliński, Gdańsk 2020, s. 62-93. „Drukowane piękno”, t. 3; M. Otto, 1632. *Pierwsza aukcja dubletów*, [w:] *Kronika Biblioteki Gdańskiej 1596-2016*, red. A. Baliński, A. Frąckowska, M. Otto, Gdańsk 2017, s. 22-23.

<sup>9</sup> Por. Z. Nowak, *Bibliotheca Zappio-Johannitana w Gdańsku 1689-1945*, [w:] tenże, *Po starą księgę siggam ze wzruszeniem*, Gdańsk 2008, s. 235-246.

<sup>10</sup> M. Babnis, *Schwarzwald (Schwartzwald) Henryk*, [w:] *Słownik Biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 4: R-Ż, red. Z. Nowak, Gdańsk 1997, s. 183-184; Z. Nowak, *Schwartzwald*

madzone w bibliotece kościoła św. Piotra i Pawła – w dużej mierze zakupione z fundacji testamentowej patrycjusza po 1705 roku<sup>11</sup>. Zespół ten niemal w całości trafił do zbiorów Biblioteki Miejskiej (Danziger Stadtbibliothek) w 1832 roku; tylko rękopisy i inkunabuły przekazano tam 40 lat później<sup>12</sup>. Woluminy opatrzone są ekslibrisem samego Schwarzwalda, stosowanym do oznaczania prywatnej kolekcji, albo nalepką proweniencyjną na pozycjach zakupionych z jego pośmiertnego legatu. Na ekslibrisie wyobrażono tarczę herbową – na górnym polu gałązka dębu, na dolnym łeb lwa z profilu – na tle labrów z akantu; nad tarczą znajduje się hełm w szlacheckiej koronie z powtórzonym godłem w klejnocie<sup>13</sup> (il. 1). Nalepka proweniencyjna zawiera herb patrycjusza w otoku z napisem: *Bibliothek Der Testaments-Stiftung Von Heinrich Schwartzwaldt D. Ä. 1669. Danzig*. Dodatkowo woluminy obu proweniencji opatrzone są rękopiśmiennym oznaczeniem HSBG – *Henrici Schwartzwaldi Bibliotheca Gedanensis*.

Przejęty przez Bibliotekę Miejską księgozbiór Schwarzwalda i biblioteka kościoła św. Piotra i Pawła początkowo stały na półkach jako wydzielona, osobna kolekcja: *Henrici Schwartzwaldi Bibliotheca Gedanensis*<sup>14</sup>. Jednak na przełomie XIX i XX wieku w gdańskiej księżnicy zaprowadzono nowy system klasyfikacji systematycznej. Zgodnie z nim ponownie sygnowano i ustawiano na półkach książki, wtedy też zespół schwarzwaldzki został rozproszony i stracił swoją fizyczną odrębność w 1900 roku<sup>15</sup>.

(Schwarzwald) Henryk, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 36, red. H. Markiewicz i in., Warszawa-Kraków 1995–1996, s. 64–65; K. Jackowska, *Bibliofil Heinrich Schwarzwald i jego portret*, „Libri Gedanenses”, t. 33 (2016), s. 69–85.

<sup>11</sup> K. Jackowska, *1832 Portret i księgozbiór Heinricha Schwarzwalda*, [w:] *Kronika Biblioteki Gdańskiej...*, s. 131.

<sup>12</sup> G. Löschin, *Danzig und seine Umgebungen*. Vierte, aufs Neue vermehrte und verbesserte Auflage, Danzig 1860, s. 114; K. Jackowska, *1832 Portret i księgozbiór...*, s. 131; H. Jędrzejowska, M. Pelczarowa, *Katalog inkunabułów Biblioteki Miejskiej w Gdańsku*, Gdańsk 1954, s. 10–11; B. Gryzio, *1872 Kolekcja inkunabułów z kościoła św. Piotra i Pawła*, [w:] *Kronika Biblioteki Gdańskiej...*, s. 143; M. Michalska, *Italica w zbiorze Heinricha Schwarzwalda*, [w:] *Włochy w Gdańsku*. Katalog wystawy, Muzeum Narodowe w Gdańsku, 24 września – 31 grudnia 2018, t. 1: *Eseje*, red. M. Kaleciński, Gdańsk 2019, s. 273–283.

<sup>13</sup> K. Reychmann, *Ex-librisy gdańskie*, Warszawa 1929, s. 76–78; A. Kurkowa, *Gdański ekslibris XV–XVIII wieku*. Katalog wystawy, Ratusz Głównego Miasta, maj–grudzień 1978, Gdańsk 1978, s. 13–14 i 31.

<sup>14</sup> G. Löschin, dz. cyt., s. 114; *Biblioteka Miejska w Gdańsku. Rozwój i nowy gmach*, oprac. O. Günther, K. Kleefeld, tłum. i przyp. S. Sychta, „Libri Gedanenses”, t. 33 (2016), s. 155.

<sup>15</sup> B. Gryzio, dz. cyt., s. 143.

## KATALOGI I INWENTARZE ZESPOŁU SCHWARZWALDZKIEGO

W niniejszym artykule skupiono się na lekturze rękopiśmiennych katalogów i inwentarzy księgozbioru Heinricha Schwarzwalda i biblioteki kościoła św. Piotra i Pawła, sporządzonych w Bibliotece Miejskiej po 1832 i 1872 roku, wychodząc z założenia, że wyznaczy to podstawowe kierunki badawcze, jeszcze przed oględzinami poszczególnych woluminów, pozwalającymi na określenie pierwotnej proveniencji danej pozycji. Należy również dodać, że nie zachował się cały zespół schwarzwaldzki. Jak informują zapiski na marginesach przy starych sygnaturach książek w katalogu systematycznym, część z nich – opisana jako dublety – prawdopodobnie została sprzedana lub przekazana na wymianę. Jakkolwiek były one stosunkowo nieliczne, badanie kolekcji przynosi niepełne wnioski, ograniczone do pozycji, które zachowały się w Bibliotece Gdańskiej.

Pierwsze trzy zestawienia zawartości zespołu schwarzwaldzkiego dotyczą kodeksów rękopiśmiennych i książki drukowanej przekazanych do Biblioteki Miejskiej w 1832 roku. *Catalogus der Bibliothec von H. Schwartzwaldt* (sygn. Cat. Bibl. 56) to katalog alfabetyczny liczący 1208 stron. Jego systematycznym odpowiednikiem, notującym 2416 pozycji (2053 jednostek inwentarzowych) na 1436 stronach, jest dwutomowy *HSB. Katalog der Bibliothek Heinrich Schwartzwald* (sygn. Cat. Bibl. 58). *Alphabet[ischer] Index zu H[einrich] S[chwartzwald] B[ibliothek] nach Fächern* (sygn. Cat. Bibl. 59) zachował się tylko częściowo, w postaci siedmiu zeszytów obejmujących pierwsze z dwudziestu dziedzin rzeczowych zespołu.

Inkunabuły z biblioteki kościoła św. Piotra i Pawła zostały spisane w osobnym inwentarzu *Verzeichniss der Incunabeln der Heinrich Schwartzwaldt'schen Bibliothek angefertigt von A. Bertling, Archidiakon zu St. Marien. 1878* (sygn. Cat. Bibl. 95). Wykaz rękopisów oraz, ponownie, spis inkunabułów zawiera *Manuscripte und Alte Drucke die aus der Petro-Paulin. Kirchenbibliothek zur Schwarzwaldischen Bibliothek kamen und jetzt in der Danziger Stadtbibliothek aufbewahrt werden* (sygn. Cat. Bibl. 57a).

Katalog alfabetyczny i katalog systematyczny oraz indeks pozwalał użytkownikom Biblioteki Miejskiej na dogodne przeszukiwanie zespołu schwarzwaldzkiego, zarówno pod względem autorskim, jak i rzeczowym. W tych zestawieniach został wzięty pod uwagę łącznie zasób księgozbioru Schwarzwalda i biblioteki kościoła św. Piotra i Pawła. To obligeje do zachowania ostrożności w trakcie prowadzenia badań, idąc śladem przestrogi Rogera Chartiera, namawiającego do krytycznego spojrzenia na źródła katalogowe<sup>16</sup>. Ponadto niektóre oznakowania mogą mylić badaczy – na

<sup>16</sup> R. Chartier pisał o katalogach w następujący sposób: „To źródło nie jest jednak bezbłędne, ponieważ w żaden sposób nie ustala czy posiadane książki były przeczytane ani nawet, czy były kupione przez zmarłego. Pomija też bezwartościowe druki, które mogły stanowić najczęstsze lektury, a także nie obejmuje tych książek, cennych bądź niebezpiecznych, które z różnych

przykład sygnaturę *HSBG* umieszczono również na inkunabułach spoza księgozbioru Schwarzwald, pochodzących z biblioteki kościoła św. Piotra i Pawła<sup>17</sup>.

Podstawowe znaczenie dla badania zespołu schwarzwaldzkiego ma starannie sporządzony rękopis katalogu systematycznego: *HSB. Katalog der Bibliothek Heinrich Schwartzwald* (il. 2, 3, 4). 2053 jednostki inwentarzowe (kodeksy rękopiśmienne, stare druki i pozycje z początku XIX wieku) sklasyfikowano tam w dwudziestu dziedzinach: historia (442), historia Kościoła (98), literaturoznawstwo (69), dyplomatyka (29), krajoznawstwo i etnologia (200), nauki pomocnicze historii (56), historia naturalna (22), nauki ścisłe (105), literatura i kultura klasyczna (153), technologia (123), literatura orientalna (5), patrystyka grecka i rzymska (31), teksty *Biblii* wraz z literaturą egzegetyczną (40), filozofia z pedagogiką (74), gedanensia (25), polityka (116), literatura europejska (264), pisma prawnicze (176), medycyna (96) i teologia (295).

Dziesięć dziedzin zostało podzielonych na poddziedziny. Historia dzieli się na: historię ogólną, starożytną, niemiecką, włoską wraz z francuską i hiszpańską, pruską wraz z polską, angielską wraz z niderlandzką, skandynawską, węgierską wraz z czeską oraz orientalną. Na historię Kościoła składają się: dzieje papieża i zakonów, źródła (bulle papieskie), żywoty świętych i męczenników oraz historia reformacji. Literaturoznawstwo zostało podzielone na encyklopedie, historię nauki i bibliografie. Wśród nauk pomocniczych historii wyszczególnione zostały chronologia, genealogia, emblematyka, heraldyka i numizmatyka. W zakresie nauk ścisłych zgrupowane zostały książki dotyczące matematyki, matematyki z fizyką oraz inżynierii, architektury i przemysłu zbrojnego. Wśród literatury i kultury klasycznej wyszczególniono literaturę klasyczną grecką, literaturę klasyczną łacińską – obie w językach oryginalnych, wiedzę o starożytności, komentarze i tłumaczenia oraz słowniki, encyklopedie i leksykony. We wspólnej kategorii filozofii z pedagogiką znalazły się teksty z zakresu filozofii ogólnej, teoretycznej i praktycznej, historii filozofii oraz pedagogiki. Co do literatury europejskiej, wydzielono następujące poddziedziny: literatura łacińska, francuska, niemiecka, holenderska, włoska, angielska, hiszpańska z portugalską, szwedzka z duńską, polska oraz *varia*. Pisma prawnicze zostały podzielone na kategorie obejmujące: prawo ogólnie, rzymskie prawo cywilne, nowożytne prawo cywilne, prawo kanoniczne, prawo karne, prawo feudalne, prawo miejskie i postępowania sądowe. Natomiast książki z zakresu teologii pogrupowano na dotyczące teologii systematycznej, praktycznej i polemicznej.

Ostatnim, formalnym stadium podziału było ułożenie książek pod względem ich formatu: *folio*, *quarto*, *octavo* i *duodecimo*. W konsekwencji, każda sygnatura składała się z rzymskiej liczby oznaczającej dziedzinę, wielkiej litery wskazującej na poddziedzinę, formatu książki oraz bieżącej numeracji (*numerus currens*), jak np. VIII B o. 1 dla pozycji: Caspar Ens, *Thaumaturgus Mathematicus*, Coloniae [C. Mönich]

powodów nie zostały ujęte w sporządzonych spisach". R. Chartier, *Stosowanie pisma*, [w:] *Historia życia prywatnego*, t. 3: *Od renesansu do oświecenia*, red. tenże, Wrocław 2005, s. 151.

<sup>17</sup> B. Gryzio, dz. cyt., s. 143.



1636<sup>18</sup>. Po zaprowadzeniu nowego systemu klasyfikacji systematycznej w Bibliotece Miejskiej *numeri currentes* zostały przekreślone, a pod nimi podano nową, do dziś aktualną sygnaturę, we wskazanym przypadku: Sa 6004 8°.

W zapisach bibliograficznych katalog systematyczny uwzględnia sporo informacji, tym samym ułatwiając badaczowi bliższe zapoznanie się z zespołem schwarzwaldzkim. Przy każdej pozycji podany został autor dzieła i jego tytuł, w przypadku druków również miejsce i data wydania. Brak nazwisk drukarzy można łatwo uzupełnić poprzez porównanie z innymi katalogami, bądź literaturą przedmiotu. W katalogu nie uwzględniono opisów opraw – miał on bowiem służyć do badań tekstowych, nie tementologicznych, czyli skupionych na miejscu, czasie, czy też stylu wykonania opraw, a także stanowić inwentarz.

W Bibliotece Miejskiej opracowano również indeks alfabetyczny dla poszczególnych dziedzin katalogu systematycznego zespołu schwarzwaldzkiego – *Alphabet [ischer] Index zu H[einrich] S[chwarzwald] B[ibliothek] nach Fächern* (il. 5). Obecnie w zbiorach Biblioteki Gdańskiej przechowywanych jest siedem zeszytów obejmujących: historię (błędnie określoną tu jako polityka), historię Kościoła, literaturoznawstwo, dyplomatykę, krajoznawstwo i etnologię, nauki pomocnicze historii oraz – prawdopodobnie – historię naturalną. Niedbały krój liter oraz skreślenia wskazują, że i ten rękopis miał charakter opracowania wewnętrznego, niewykluczone, że stanowił brudnopis – podstawę do sporządzenia katalogu alfabetycznego zespołu. W *Catalogus der Bibliothek von H. Schwartzwaldt* uwzględniono te same pozycje co w katalogu systematycznym, ale według autorów poszczególnych dzieł (il. 6, 7). Tabelaiczny zapis składa się z adresu bibliograficznego analogicznego do zaobserwowanego w katalogu systematycznym, a także podanych składowych sygnatury – dziedziny, formatu i *numerus currens* poszczególnych pozycji. Rękopis został spisany pospiesznym pismem kursywnym, co wskazywałoby na to, iż także sporządzony został na wewnętrzne potrzeby biblioteczne.

*Verzeichniss der Incunabeln der Heinrich Schwartzwaldt'schen Bibliothek angefertigt von A. Bertling, Archidiakonus zu St. Marien. 1878* stanowi inwentarz inkunabułów, ułożonych według dat wydania, sporządzony przez bibliotekarza Augusta Bertlinga (il. 8, 9). Najwcześniejszy z uwzględnionych tam druków pochodzi z 1473 roku, najpóźniejszy został wydany w 1498 roku. Zestawienie notuje również jeden postinkunabuł z 1504 roku oraz 24 inkunabuły z nieustaloną datą publikacji. 10 datowanych druków wydano w latach siedemdziesiątych, najwięcej 29 w latach osiemdziesiątych i 12 w latach dziewięćdziesiątych XV wieku. Na końcu rękopiśmiennego kodeksu znajduje się indeks alfabetyczny. Każdy opis zaopatrzony jest w nagłówki obejmujący dane związane z autorem i tytułem dzieła. Następnie podany jest rok wydania, format oraz miejsce druku i nazwisko drukarza. Bibliograficzne noty poszerzono o informacje dotyczące zawartości druku, a także o odnośniki do bibliografii (autor podaje numery pozycji z katalogów inkunabułów Georga Wolf-

<sup>18</sup> *Katalog der Bibliothek Heinrich Schwartzwaldt*, Cat. Bibl. 58, Bd. 1, s. 463.

ganga Panzera i Ludwiga Haina<sup>19</sup>). Jest to jedyne zestawienie pozycji należących do zespołu schwarzwaldzkiego, w którym opisy są tak obszernie. Należy to wiązać z rozwojem inkunabulistyki w XIX wieku i świadomością, którą Bertling z pewnością się cechował, jak cennymi skarbami były już w jego czasach druki wydane w XV wieku. Stąd potrzeba ich dokładnego opisania.

Dominująca teologiczna tematyka inkunabułów nie pozostawia wątpliwości, że zbiór ten w znacznej mierze został zgromadzony w bibliotece kościoła św. Piotra i Pawła jeszcze w czasach, gdy był on świątynią katolicką do 1557 roku. Aż osiem jednostek inwentarzowych stanowią dzieła św. Tomasza z Akwinu, którym towarzyszą trzy jednostki pism Juana de Torquemady. W zbiorze nie zabrakło również katolickiego mszału według niemieckiego obrządku – *Missale secundum notulam patrum Teutonicorum*, zbioru kościelnych homilii – *Homiliae sanctorum patrum et postillae super evangelia dominicalia*, czy też dzieła na temat prawa kanonicznego – *Decretalium liber sextus Bonifacii papae octavi*. Tematycznie wyróżniają się jedynie pojedyncze dzieła, jak pisma zebrane Apulejusza z Madaury. Najstarsze druki wyraźnie odróżniają się od pozostałych, które tworzą zbiór wielotematyczny; przede wszystkim nastawiony na zagadnienia humanistyczne, ale nie stroniący również od nauk ścisłych i przyrodniczych. Kolejnym argumentem przemawiającymi za oddzieleniem kolekcji inkunabułów od księgozbioru Schwarzwalda są niewątpliwie znaki proveniencyjne wiążące aż dziesięć pozycji z Janem Walterem z Chojnic. Był on wikariuszem, następnie proboszczem kościoła św. Piotra i Pawła na przełomie XV i XVI wieku oraz posiadaczem bogatego księgozbioru, który po śmierci właściciela w sposób naturalny trafił do zbiorów kościelnej biblioteki<sup>20</sup>.

*Manuscripte und Alte Drucke die aus der Petro-Paulin. Kirchenbibliothek zur Schwarzwaldischen Bibliothek kamen und jetzt in der Danziger Stadtbibliothek aufbewahrt werden* jest najmniej obszernym ze wszystkich spisów zespołu schwarzwaldzkiego (il. 10, 11). Na ośmiu stronach wyszczególniono obiekty w podziale na dwie kategorie: *Libri Manuscripti Bibliothecae Schwarzwaldianae* oraz *Libri impressi*. Wśród 29 rękopiśmiennych kodeksów znaczna część zawiera pisma teologiczne. Podobnie jak w przypadku inkunabułów, ich tematyka wskazuje na silny związek z biblioteką kościoła św. Piotra i Pawła. Część z nich określono jako *codex chartaceus*, *codex papyraceus* i *codex membranaceus* (kodeks papierowy, kodeks papirusowy i kodeks pergaminowy). W żadnym przypadku nie podano datacji rękopisów, tym bardziej brakuje określenia miejsca ich wykonania. Podano jedynie zawartości kodeksów.

W kolejnej części spisu, *Libri impressi*, wyszczególniono 55 woluminów książek drukowanych. Wśród nich niewątpliwym unikatem jest *Codex Iustinianus* wydany

<sup>19</sup> G.W. Panzer, *Annales Typographici ab Anno MDI (Ad Annum MDXXXVI Continuati)*, vol. 1-11, Norimbergae 1801; L. Hain, *Repertorium bibliographicum...* Stuttgartiae... Bd. 1/1 (1825), 1/2 (1826), 2/1 (1831), 2/2 (1838).

<sup>20</sup> August Bertling wynotował w katalogu inkunabułów wszystkie pozycje opatrzone autografem Jana Waltera – inicjałami: „WC”. Należące do niego książki znakowane były również na oprawach superekslibrisem – stemplem z wyobrażeniem głowy Murzynka. Por. A. Wagner, *Jan Walter z Chojnic jako prekursor gdańskiej tradycji superekslibrisu*, „Libri Gedanenses”, t. 34 (2017), s. 5-22.



w 1477 roku przez Petra Schöffera. Obok odpowiedniego wpisu umieszczono odrys sygnetu drukarskiego wydawcy, czyli logotypu jego zakładu. Wolumin ten wciąż jest przechowywany w zbiorach Biblioteki Gdańskiej, obecnie pod sygnaturą XV. 902-903. Bliższe oględziny *Libri impressi* pozwalają zauważyć, że *de facto* stanowi on nieuporządkowany spis inkunabułów przechowywanych ongiś w bibliotece kościoła św. Piotra i Pawła, z którego – jak można założyć – korzystał August Bertling, opracowując opisany wyżej inwentarz inkunabułów z kolekcji.

## ANALIZA KSIĘGOZBIORU ZESPOŁU SCHWARZWALDZKIEGO

Połączony księgozbiór Heinricha Schwarzwalda i biblioteki kościoła św. Piotra i Pawła można na podstawie katalogu systematycznego określić jako wielotematyczny, w którym pozycjom z zakresu nauk humanistycznych towarzyszą publikacje związane z naukami ścisłymi i przyrodniczymi. Taka erudycyjność z pewnością w znaczny sposób wynika z szerokich zainteresowań samego Schwarzwalda, wykształconego bibliofila. Ale nie należy zapominać, że kościelna biblioteka, jako instytucja służąca potrzebom istniejącej od XV wieku szkoły św. Piotra i Pawła, również była zobowiązana posiadać książki naukowe z szerokiego zakresu wiedzy. Prawdopodobnie do zasobu bibliotecznego należała pierwotnie większość pozycji z zakresu historii Kościoła, patrystyki greckiej i rzymskiej, tekstów *Biblii* wraz z literaturą egzegetyczną oraz – co oczywiste – teologii. Natomiast prywatne zainteresowania historyczne i literackie Schwarzwalda zapewne dały wyraz w zgromadzeniu licznych pozycji z zakresu historii, nieprzypadkowo wyróżnionej dyplomatyki, krajoznawstwa i etnologii, pozostałych nauk pomocniczych historii, *Gedanensiów*, a także literaturoznawstwa, literatury i kultury klasycznej, literatury europejskiej oraz orientalnej. Trudno wskazać na przypuszczalną proveniencję większości dzieł z zakresu filozofii z pedagogiką, polityki i pism prawniczych, jednak niewątpliwie zdecydowanie mniejszym zainteresowaniem kościelnych bibliotekarzy i gdańskiego kolekcjonera cieszyły się pozycje z zakresu medycyny, technologii, historii naturalnej, czy nauk ścisłych.

W księgozbiorze Schwarzwalda i biblioteki kościoła św. Piotra i Pawła przeważają książki w języku – co zrozumiałe – łacińskim, którym towarzyszą prace w językach wernakularnych, przede wszystkim niemieckim, oprócz tego włoskim, francuskim, niderlandzkim, angielskim, hiszpańskim, czy polskim. Z jednej strony zatem gdański kolekcjoner i kościelni bibliotekarze zaopatrywali się w publikacje w międzynarodowym języku naukowym, z drugiej jednak byli świadomi rosnącego znaczenia języków narodowych<sup>21</sup>. Bliższa lektura wszystkich spisów zespołu

<sup>21</sup> Patrz: E. Kotarski, *Łacina w kulturze dawnego Gdańska*, [w:] *Gdańsk nowożytny a świat antyczny*, red. M. Otto, J. Pokrzywnicki, Gdańsk 2017, s. 48-61 (zwłaszcza s. 58).

schwarzwaldzkiego pozwala zauważyć, że nabywano książki zarówno w księgarniach, jak i z drugiego obiegu – znajdują się w nim pozycje wydane zarówno od połowy XVII do początku XIX wieku, jak i starsze – piętnasto- i szesnastowieczne.

Dzieła znane, autorów uważanych za autorytety w swoich dziedzinach, nierzadko bogato ilustrowane i wydane przez najznamienitszych drukarzy, stanowiły istotną część zespołu schwarzwaldzkiego. Przykładem jest *Theatrum Europaeum* Matthäusa Meriana i M. Zeillera, (Frankfurt a M. 1642–1688) – trzydziestotomowe wydawnictwo zawierające liczne miedziorytowe mapy, widoki i plany miast europejskich, zakwalifikowane do pism z zakresu historii<sup>22</sup>. W tej samej dziedzinie skatalogowano najznamienitszy przykład protestanckiej historiografii, czyli *Chronicon Carionis* Philippa Melanchtona (Frankfurt a. M. 1594)<sup>23</sup>. Wśród dzieł historycznych znalazło się kilka poloników: *Kronika polska* Marcina Bielskiego (Kraków 1597)<sup>24</sup>, a także *Gestorium populi Poloni sub Henrico Valesio* autorstwa Andrzeja Maksymiliana Fredry (Gdańsk 1652)<sup>25</sup>.

Książki z zakresu historii Kościoła reprezentują między innymi *Acta conventus Thoruniensis* – wydane w Warszawie w 1646 roku dokumenty związane z Colloquium Charitativum<sup>26</sup>. Z kolei wśród pism encyklopedycznych, bibliograficznych i z zakresu historii nauki do kolekcji trafiły zarówno czasopisma naukowe – lipskie *Acta Eruditorum* (1682–1782) oraz dwa ciągi paryskiego *Journal des sçavants* (1665–1790)<sup>27</sup> – jak i encyklopedie na czele z *Theatrum humanis vitae* Theodora Zwingera, w wydaniu bazylejskim, prawdopodobnie z 1664 roku<sup>28</sup>. Rozrastająca się wraz z powstawaniem kolejnych edycji, erudycyjna praca, w której autor, ułożywszy materię

<sup>22</sup> Egzemplarz o sygnaturze I A f. 9 a-e, następnie oznaczony jako dublet, nie zachował się w zbiorach.

<sup>23</sup> Egzemplarz o sygnaturze I A o. 4, następnie Ma 1759 8°. Napisana przez Johanna Cariona, a następnie przerobiona przez Melanchtona kronika ukazywała historię od czasów biblijnego Adama do XVI wieku, wykazując silne wpływy apokaliptycznych przepowiedni z Księgi Daniela oraz apokryficznej Apokalipsy Eliasza. Por. K. Skovgaard-Petersen, *Carion's chronicle in sixteenth-century Danish historiography*, "Symbolae Osloenses. Norwegian Journal of Greek and Latin Studies", 73/1 (1998), s. 158-167; A. Zakai, *Exile and Kingdom. History and Apocalypse in the Puritan Migration to America*, Cambridge 2022, s. 18-19.

<sup>24</sup> Egzemplarz o sygnaturze I E f 2, następnie NI 3774 4°.

<sup>25</sup> Egzemplarz o sygnaturze I E q. 7, następnie NI 6011 8°.

<sup>26</sup> Egzemplarz o sygnaturze III B q. 1, następnie NI 16531 8°. Colloquium Charitativum odbyło się w Toruniu w 1645 roku, jako próba zaprowadzenia zgody i jedności między przedstawicielami katolicyzmu, luteranizmu i kalwinizmu. Owe „braterskie rozmowy” nie przyniosły oczekiwanego skutku. Por. M. Szulakiewicz, *Toruń i Colloquium Charitativum w 1645 roku*, [w:] *W poszukiwaniu nowego człowieka*. Colloquia Thoruniensia 24. Materiały sesji naukowej zorganizowanej w Toruniu w dniach 8-9 listopada 2019 roku, red. tenże, Toruń 2020, s. 11-31.

<sup>27</sup> Pierwszy ciąg o sygnaturze III A q. 1 a-i został następnie oznaczony jako dublet i – jak należy domniemywać – sprzedany, drugi o sygnaturach III A d. 2 1-79 i III A d 3 1-16 (w katalogu nie ma późniejszych adnotacji).

<sup>28</sup> Egzemplarz o sygnaturze III A f. 4 a-g, następnie Ac 966 4°. Inne prace encyklopedyczne to między innymi *Encyclopedié ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des metiers* wydawana w latach 1751-1757 w Paryżu (sygnatura: III A f. 1 a-g, następnie Ac 1425 2°), czy *The universal*

stosując się do Arystotelesowej klasyfikacji nauk, zawarł wyjątkowo obszerny zbiór wiedzy na temat współczesnego mu świata, przez lata inspirowała kolejnych badaczy, przynosząc uczonemu sławę<sup>29</sup>. Wśród pism biograficznych, warto wspomnieć o książce zawierającej biogramy i wizerunki profesorów uniwersytetu w Gröningen, czyli *Effigies et vitae professorum Accademiae Groningae a Omlandiae*, wydanej w tamtym mieście w 1654 roku<sup>30</sup>. W kolekcji znalazły się również pisma Justusa Lipsiusa oraz Polydore'a Vergila<sup>31</sup>.

Do pomnikowych skarbów drukarstwa nowożytnego z pewnością należy zaliczyć zaklasyfikowane do pism z zakresu krajoznawstwa i etnologii *Theatrum orbis terrarum, sive Atlas Novus*. Był to jeden ze znamienitszych nowożytnych atlasów opracowanych w czasach tzw. złotego wieku niderlandzkiej kartografii. W księgozbiornie znajdowała się edycja amsterdamska z lat 1648-1650<sup>32</sup>. Z kolei do tradycji tzw. *Trachtenbücher* nawiązywała praca *Habiti d'huomeni et Donne Venetiane* (Venezia 1610)<sup>33</sup>. Rytownik Giacomo Franco skupił się na przedstawieniu ubiorów mieszkańców Wenecji, przedstawiając ich podczas świąt i uroczystości miejskich, a także życia codziennego, jak karnawał, procesja, ale również spacer i obserwowanie płynących po kanale gondol (ilustracje nie zostały opatrzone większym komentarzem)<sup>34</sup>. W kolekcji znalazły się również prace etnograficzne dotyczące różnych terenów europejskich, jak *Descriptione di Roma antica e moderna, Turcici Imperii status, czy Sarmaticae Europaeae descriptio* Alessandra Guagniniego.

Wśród książek z zakresu historii naturalnej oraz matematyki, fizyki i inżynierii w zespole schwarzwaldzkim zgromadzono między innymi dzieła przyrodnika i humanisty Ulissesa Aldrovandiego, a także gdańskich astronomów – Petra Krügera i Jana Heweliusza<sup>35</sup>. Do kolekcji trafiła także *De arte militari libri septem* Nicolo

*library or compleat summary of science* wydrukowana w Londynie w 1722 roku (sygnatura III A o. 2 a-b, następnie Ac 1175<sup>2</sup> 8°).

<sup>29</sup> Por. C. Gilly, *Il Theatrum humanae vitae di Theodor Zwinger. Da una 'historia naturalis' dell'uomo ad un 'Novum Organum' delle scienze / Theodor Zwinger's Theatrum humanae vitae. From natural anthropology to a 'Novum Organum' of sciences*, [w:] *Magia, alchimia, scienza dal '400 al '700. l'influsso di Ermete Trismegisto / Magic, alchemy and science 15th-18th centuries. The influence of Hermes Trismegistus* (Biblioteca Nazionale Marciana – Bibliotheca Philosophica Hermetica), ed. C. Gilly, C. van Heertum, vol. 1, Firenze 2002, 253-274.

<sup>30</sup> Egzemplarz o sygnaturze B f 1, następnie Fb 13981 4°.

<sup>31</sup> *Defensio postuma* Justusa Lipsiusa (sygnatura III B d 1, następnie Ca 1026 12°) oraz włoskie tłumaczenie *De Inventoribus Rerum* Polydore'a Vergila (sygnatura III B o. 4, następnie Vb 245 8°).

<sup>32</sup> Egzemplarz o sygnaturze V f. 1 a-d, następnie Ra 7897 2°.

<sup>33</sup> Egzemplarz o sygnaturze V f. 15, następnie Nf 6856 2°.

<sup>34</sup> Por. A. Wadsworth, *Habiti d'huomeni et donne venetiane*, [w:] *Acquired Tastes. 200 Years of Collecting for the Boston Athenaeum*, ed. S.E. Cushing, D.B. Dearing, Boston 2006, s. 84-85. Ogólnie o tzw. *Trachtenbuchach*: G. Riello, *The World in a Book. The Creation of the Global in Sixteenth-Century European Costume Books, "Past & Present"*, vol. 242, Supplement 14 (2019), pp. 281-317.

<sup>35</sup> W tym *Doctrina astronomiae sphaerica* P. Krügera (sygnatura VIII B o. 17, następnie Ta 1506 a 8°) oraz *Mercurius in Sole visus Gedani* J. Heweliusza (sygnatura VII B f. 1, następnie Ta 4411 2°).

Macchiavellego wydana w Strasburgu w 1610 roku<sup>36</sup>. Natomiast do pism z zakresu technologii zaliczono bogato ilustrowany nowożytny podręcznik jeździectwa *L'instruction du roy en l'exercice de monter à cheval* Antoine'a de Pluvinela (Paris 1629)<sup>37</sup>. Do tej samej dziedziny zaliczono także *Medulla destilatoria et medica* Conrada Kunratha (Hamburg 1614-1615)<sup>38</sup>, *Experimenta et considerationes de coloribus* Roberta Boyle'a<sup>39</sup>, czy *Libri polygraphiae VI* Johanna Trithemiusa (Strasburg 1600)<sup>40</sup>. Nieliczną grupę książek medycznych reprezentują między innymi dzieła Petra Paawa i Andreasa Vesaliusa, w tym amsterdamskie wydanie *Librorum de humani corporis fabrica epitome* z 1642 roku<sup>41</sup>. W kolekcji znalazły się również pisma lekarza i profesora medycyny na uniwersytecie w Królewcu Daniela Beckhera (1594-1653): *Preussische kleine Hauß-Apothek*, *Medicus microcosmus, seu Spagyria microcosmi* i *Cultrivori Prussiaci curatio singularis* (Leiden 1640)<sup>42</sup>. Ostatnia z owych prac stanowi bardzo ciekawy zapis operacji żołądka, jaką gdański chirurg i litotomista Daniel Schwabe przeprowadził na pacjencie, który połknął nóż. Należy dodać, że operacja przebiegła pomyślnie, podobnie jak późniejsza rekonwalescencja chorego<sup>43</sup>. Wśród pism medycznych zostały również skatalogowane dwa traktaty dotyczące geomancji, czyli wrózenia ze znaków rozsypanych na piasku. *De la geomantia, parte prima: dell'eccell. filosofio* Gioanniego Gebera, czyli Ğabira ibn Hajjãna, i *La geomantia Bartholomea della Rocci* zwanego Coclesem, zostały wydane w Wenecji przez Giovitę Rapiro w 1550 i 1552 roku<sup>44</sup>. Pozostając w kręgu sztuk tajemnych warto wspomnieć również o dwóch traktatach: *De transfiguratione metallorum* (Paris 1559) przypisywanym legendarnemu alchemikowi o imieniu Morienus Romanus oraz *Della tramutatione metallica* (Brescia 1572) Giovanniego Battisty Nazarięgo<sup>45</sup>.

Starożytni klasycy reprezentowani są przede wszystkim dziełami uznanych autorów, jak Arystoteles, Cynceron czy Witruwiusz. Literaturę nowożytną, w językach wernakularnych, reprezentują między innymi *The poems of Ossian* opublikowane przez Jamesa Macphersona (London 1796)<sup>46</sup>, zbiór sztuk Williama Shakespeare'a *The plays from the correct edition* w 12 tomach wydany przez J. Reeda (London 1809)<sup>47</sup>, *El ingenioso hidalgo Don Quixote de la Mancha* Miguela Cervantesa (Lisboa 1605)<sup>48</sup>,

<sup>36</sup> Egzemplarz o sygnaturze VIII C o. 7, następnie Vc 2265 8°.

<sup>37</sup> Egzemplarz o sygnaturze X f. 5, następnie Va 5239 2°.

<sup>38</sup> Egzemplarz o sygnaturze X q. 12, następnie Vb 3916<sup>4</sup> 8°.

<sup>39</sup> Egzemplarz o sygnaturze X d. 2, następnie Tb 4271.

<sup>40</sup> Egzemplarz o sygnaturze X o. 16, następnie Ba 1439 8°.

<sup>41</sup> Egzemplarz o sygnaturze sygn. XIX f. 4 (w katalogu nie ma późniejszej adnotacji).

<sup>42</sup> Egzemplarze o sygnaturach: XIX o. 2, XIX d. 3 i XIX d. 4.

<sup>43</sup> M. Otto, *Daniel Beckher (1594-1653)*, [w:] *Uczniowie Hipokratesa nad Motławą*, red. M. Otto, A. Szarszewski, Gdańsk 2017, s. 64-65.

<sup>44</sup> Egzemplarze o obecnych sygnaturach Ta 6104 8° i Bb 8255 8°.

<sup>45</sup> Egzemplarze o obecnych sygnaturach Tb 7321 8° i Tb 7366 8°.

<sup>46</sup> Egzemplarz o sygnaturze XVII F o. 3, następnie Di 17627 8°.

<sup>47</sup> Egzemplarz o sygnaturze XVII F o. 4 a-m, następnie Di 4592 8°.

<sup>48</sup> Egzemplarz o sygnaturze XVII G o. 9, następnie Dk 4653 8°.

dzieła – *Les oeuvres* François Rabelaisa (Lyon 1584)<sup>49</sup>, czy też prace Martina Opitza, a wśród nich *Silvarum libri III; Epigrammatum liber I* (Frankfurt 1631)<sup>50</sup>. Do kolekcji trafił także wolumin zawierający *Danica literatura antiquissima, vulgo Gothica* Olego Worma i *Specimen lexici runici* Olaus Magnusa (*Antiquitates Danicae*, København 1643)<sup>51</sup>. Wśród poloników natomiast między innymi pisma z zakresu językoznawstwa, jak trzypomowy *Thesaurus Polono-Latino-Graecus* Grzegorza Knapskiego (Kraków 1621-1632)<sup>52</sup>, a także *Fundamenta linguae Polonicae* Wacława Gersona Brożka (Gdańsk 1664)<sup>53</sup>.

Na koniec przeglądu zawartości zespołu schwarzwaldzkiego na podstawie lektury katalogu systematycznego warto wspomnieć o trzech dziedzinach: teologii, filozofii z pedagogiką i *gedanensia*ch. Wśród dzieł teologicznych znalazły się zarówno tłumaczenia Biblii (w tym na język angielski, francuski, czy tłumaczenie Marcina Lutera na język niemiecki), jak i prace egzegetyczne, na przykład *Dictionaire en Theologie* (Genève 1560)<sup>54</sup>. Z zakresu filozofii i pedagogiki w kolekcji znalazło się między innymi zbiorcze wydanie dzieł wszystkich – *Operum omnium* Gdańszczanina Bartholomaeusa Keckermanna w dwóch tomach (Genève 1560)<sup>55</sup> oraz jego *Systema ethicae* (Frankfurt 1625)<sup>56</sup>, *Opera didactica omnia* Jana Amosa Komeńskiego (Amsterdam 1657)<sup>57</sup> i *Elementorum rhetorices libri duo* Philippa Melanchtona (Strasburg 1558)<sup>58</sup>. *Gedanensia* z kolei reprezentowane są przez sławiący miasto nad Motławą poemat *Gedanum sive Dantiscum* Klemensa Żebrackiego<sup>59</sup> oraz *Oratio secularis, Prussia seculum, sublata Cruciferor. tyrannide, libertatis* Johanna Petra Titza<sup>60</sup> – mowę wygłoszoną z okazji dwusetnej rocznicy uwolnienia Gdańska spod władzy krzyżackiej.

Rękopiśmienne katalogi i inwentarze *Henrici Schwartzwaldi Bibliotheca Gedanensis* odstaniają przed badaczem bogactwo tematyczne księgozbioru Heinricha Schwarzwalda i biblioteki kościoła św. Piotra i Pawła. Prowadzone w przejrzysty sposób, z zastosowaniem podziału rzeczowego, pozwalają na prowadzenie analizy ilościowej i jakościowej całości zespołu schwarzwaldzkiego. Jednak zasadniczo nie dają podstaw do określenia, które pozycje wcześniej należały do założycielskiej kolekcji Schwarzwalda, które natomiast były gromadzone przez bibliotekę kościelną – zarówno przed, jak i po śmierci gdańskiego patrycjusza.

<sup>49</sup> Egzemplarz o sygnaturze XVII B d. 17, następnie Dl 28724 8°.

<sup>50</sup> Egzemplarz o sygnaturze XVII A o. 6, następnie Cf 7318 8°.

<sup>51</sup> Egzemplarz o sygnaturze XVII H f. 1, następnie Na 1304 2°.

<sup>52</sup> Egzemplarz o sygnaturze XVII L f. 1, następnie Dm 2367<sup>2</sup> 4°.

<sup>53</sup> Egzemplarz o sygnaturze XVII L o. 1, następnie Dm 1976 8°.

<sup>54</sup> Egzemplarz o sygnaturze XIII B o. 1, następnie Hd 1939 8°.

<sup>55</sup> Egzemplarz o sygnaturze XIV A f. 2 a-b, następnie Fa 2055 2°.

<sup>56</sup> Egzemplarz o sygnaturze XIV C o. 12, następnie Fa 33320 8°.

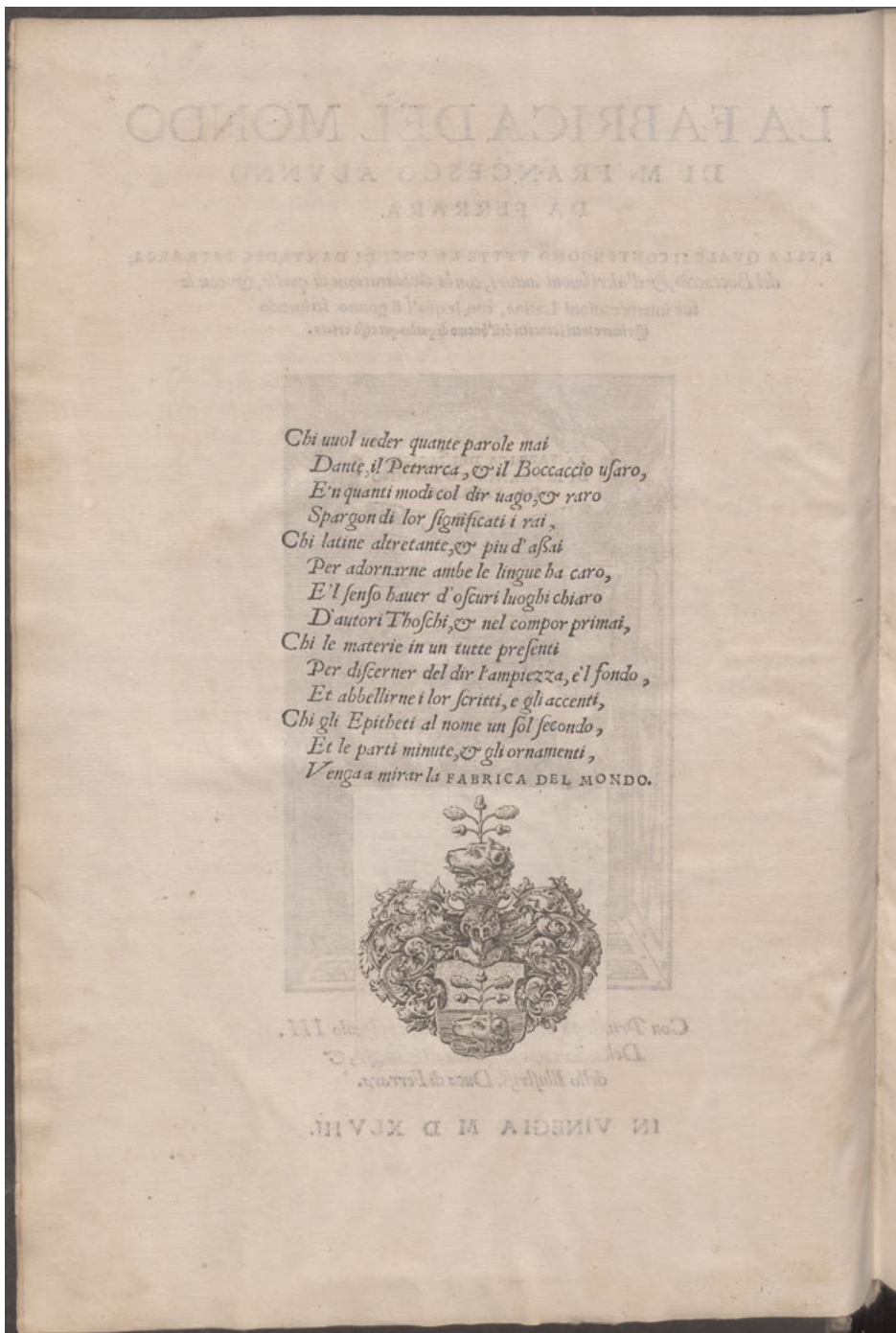
<sup>57</sup> Egzemplarz o sygnaturze XIV E f. 1, następnie Fb 414 8°.

<sup>58</sup> Egzemplarz o sygnaturze XIV C o. 4, następnie Fa 12529 8°.

<sup>59</sup> Egzemplarz o sygnaturze XV q. 2 (w katalogu nie ma późniejszej adnotacji).

<sup>60</sup> Egzemplarz o sygnaturze XV f. 3, oznaczony jako dublet, nie zachował się w zbiorach.

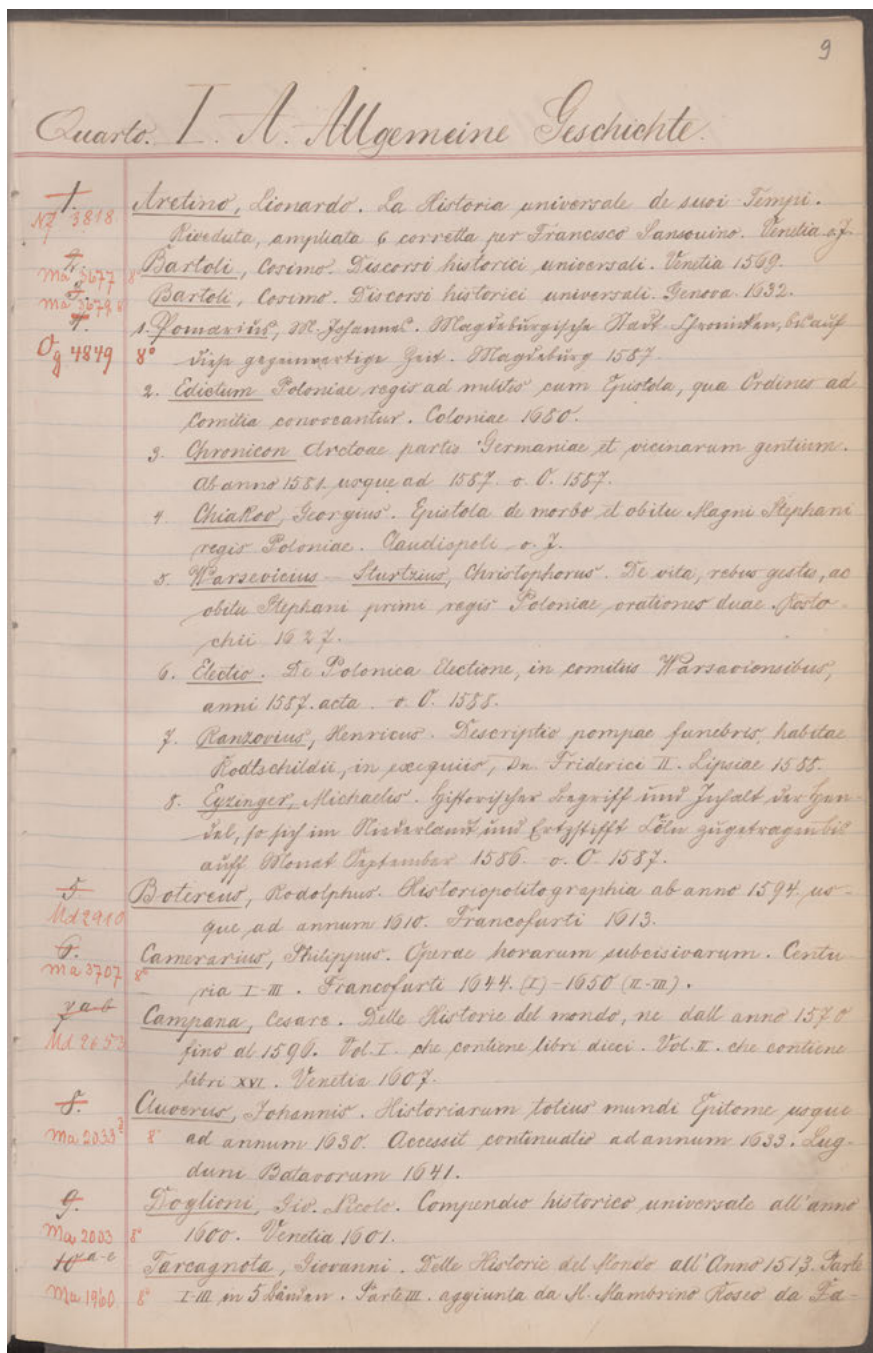




## 1. Ekslibris Heinricha Schwarzwalda IV

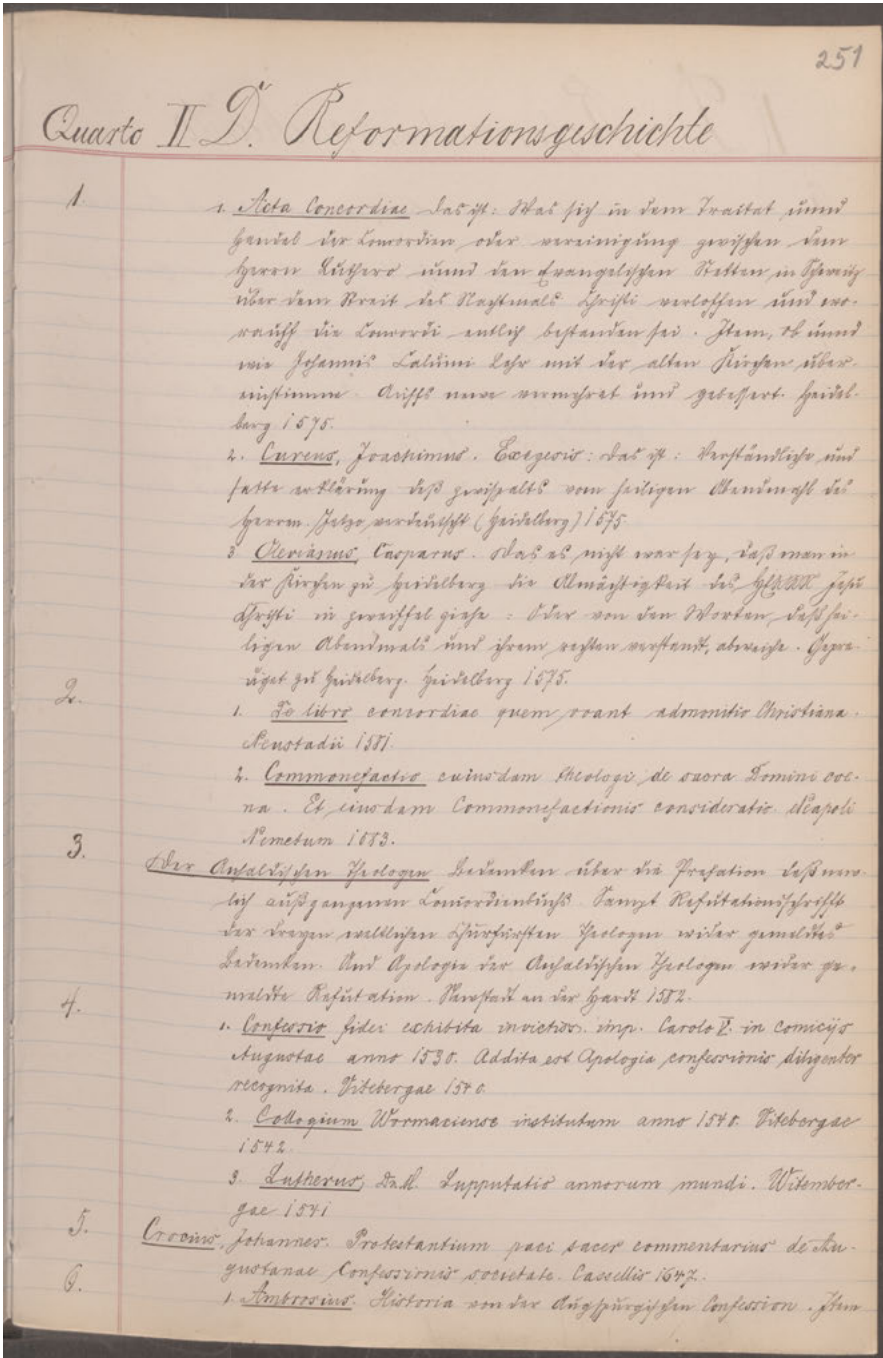
Francesco Alunno, *La fabrica del mondo*, Vinegia: Nicolo de Bascarini Bresciano, 1548  
 (PAN Biblioteka Gdańska, sygn. Dk 855 4°)





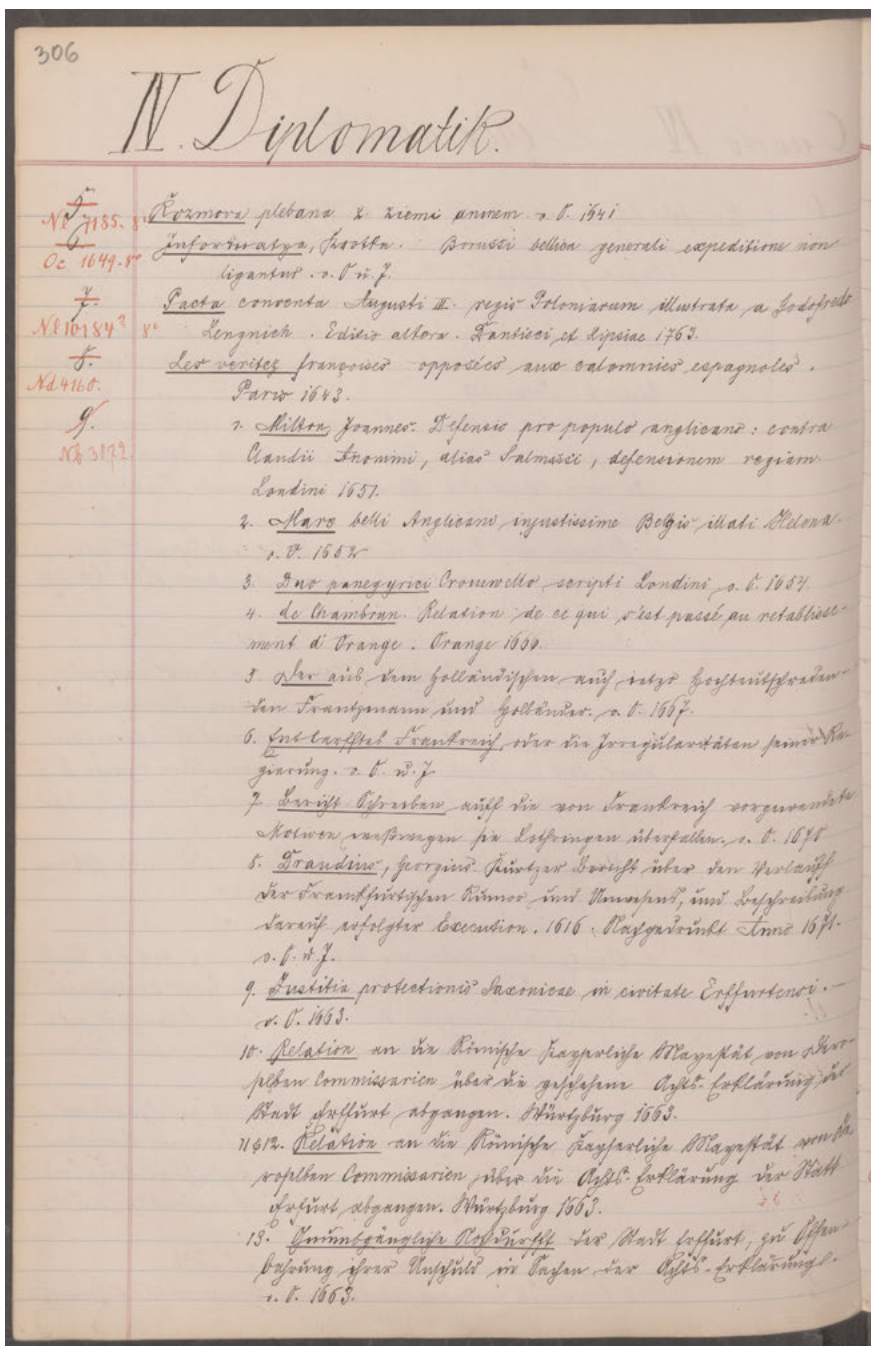
2. Systematyczny katalog księgozbioru Heinricha Schwarzwalda i biblioteki kościoła św. Piotra i Pawła, s. 9

HSB. Katalog der Bibliothek Heinrich Schwartzwald, XIX wiek  
(PAN Biblioteka Gdańska, sygn. Cat. Bibl. 58)



3. Systematyczny katalog księgozbioru Heinricha Schwarzwalda i biblioteki kościoła św. Piotra i Pawła, s. 251

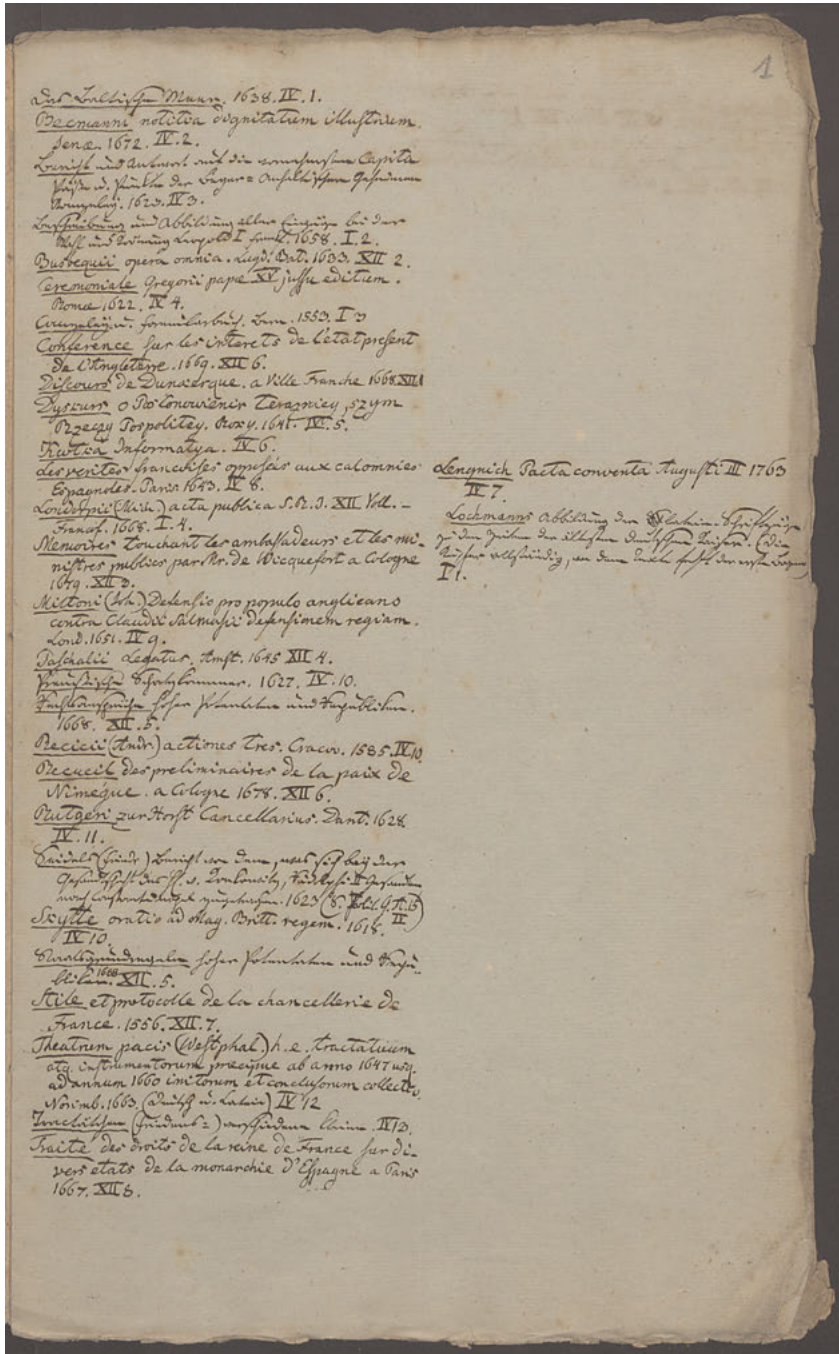
HSB. Katalog der Bibliothek Heinrich Schwartzwald, XIX wiek  
(PAN Biblioteka Gdańska, sygn. Cat. Bibl. 58)



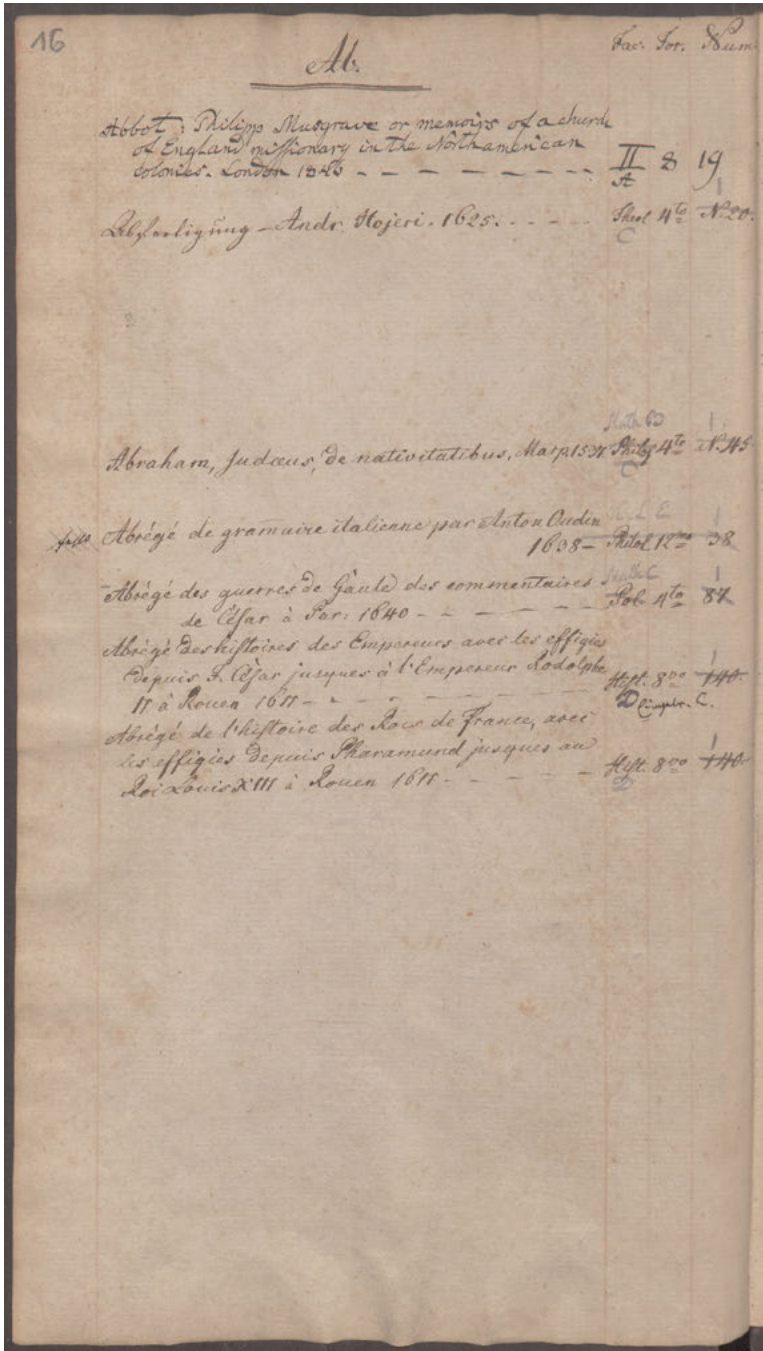
4. Systematyczny katalog księgozbioru Heinricha Schwarzwalda i biblioteki kościoła św. Piotra i Pawła, s. 306

HSB. Katalog der Bibliothek Heinrich Schwartzwald, XIX wiek  
(PAN Biblioteka Gdańska, sygn. Cat. Bibl. 58)



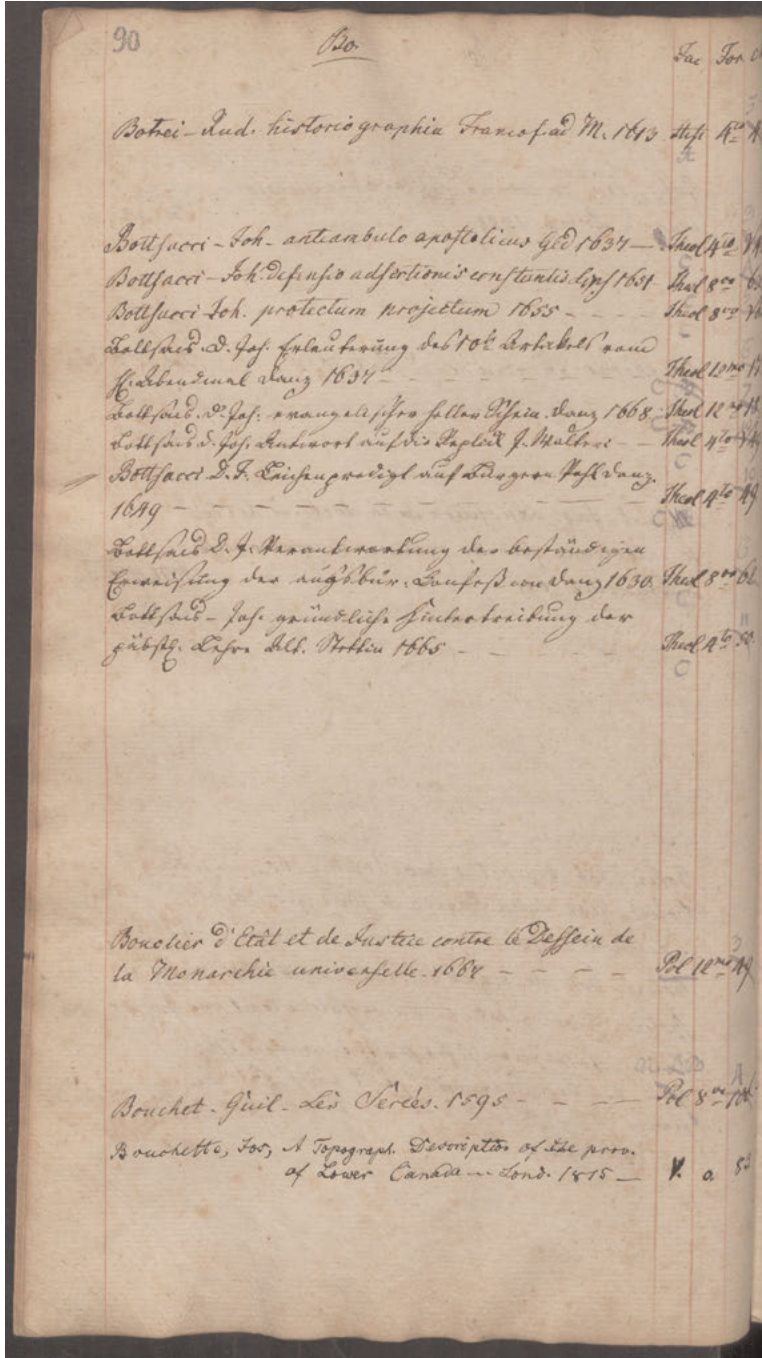


5. Indeks alfabetyczny systematycznego katalogu księgozbioru Heinricha Schwarzwalda i biblioteki kościoła św. Piotra i Pawła, poszyt czwarty, s. 1  
*Alphabet[ische] Index zu H[einrich] S[chwartzwald] B[ibliothek] nach Fächern*, XIX wiek  
 (PAN Biblioteka Gdańska, sygn. Cat. Bibl. 59 IV)



6. Alfabetyczny katalog księgozbioru Heinricha Schwarzwalda i biblioteki kościoła św. Piotra i Pawła, s. 16

*Catalogus der Bibliothec von H. Schwartzwaldt, XIX wiek*  
(PAN Biblioteka Gdańska, sygn. Cat. Bibl. 56)



7. Alfabetyczny katalog księgozbioru Heinricha Schwarzwalda i biblioteki kościoła św. Piotra i Pawła, s. 90  
*Catalogus der Bibliothec von H. Schwartzwaldt, XIX wiek*  
 (PAN Biblioteka Gdańska, sygn. Cat. Bibl. 56)

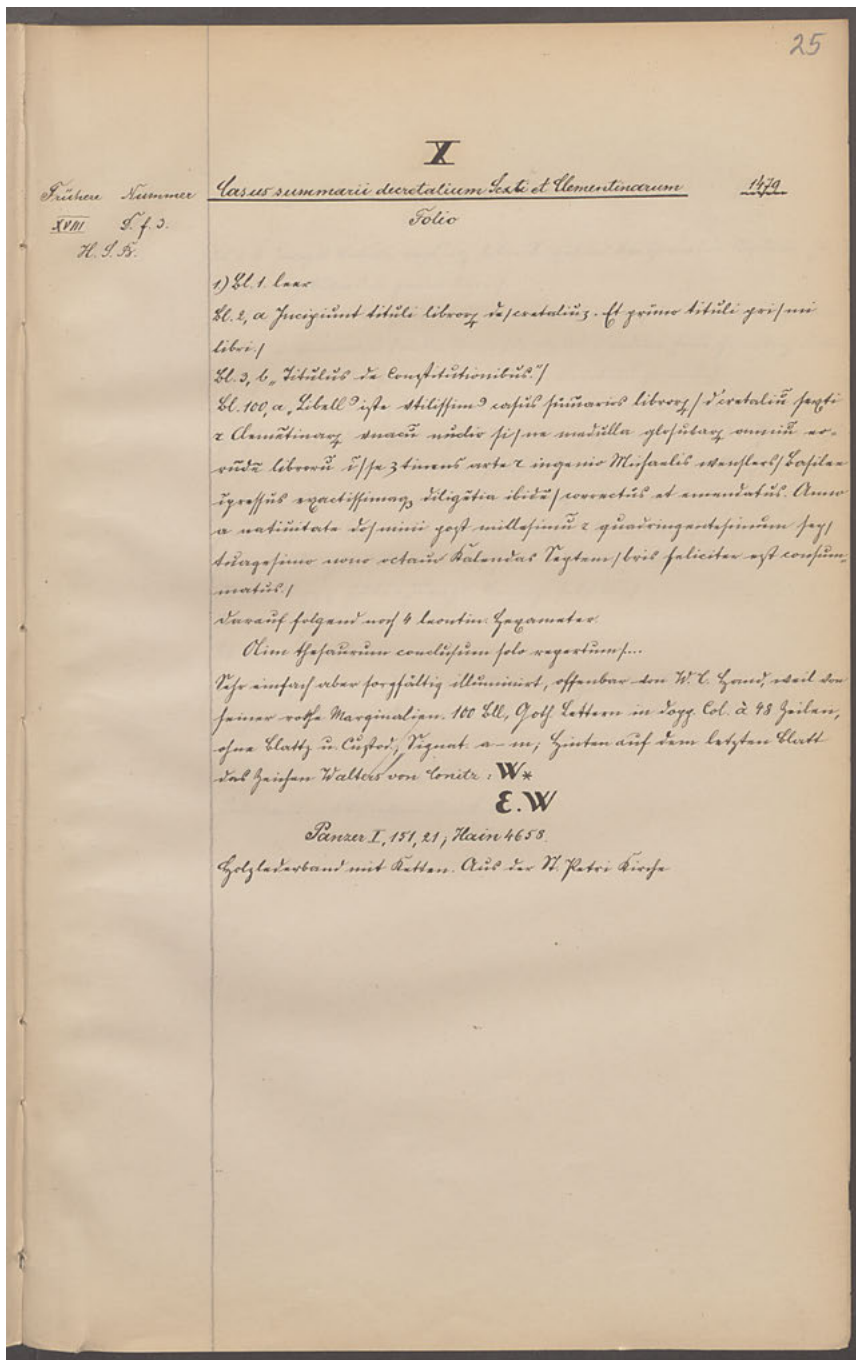


Tahere Nummer XVIII B. f. 3. H. S. B.	Justiniani Novellae Folio	1477
	<p>Fol. 1, a. rubro In nomine domini nostri ihesu christi. dei patris omnipotentis et filii unigeniti. dei et regni dei amen. In nomine domini nostri ihesu christi. dei patris omnipotentis et filii unigeniti. dei et regni dei amen. In nomine domini nostri ihesu christi. dei patris omnipotentis et filii unigeniti. dei et regni dei amen.</p>	
	<p>Fol. 169, b. Anglica lingua. Antiquissima.</p>	
	<p>Fol. 170, a. rubro In nomine domini nostri ihesu christi. dei patris omnipotentis et filii unigeniti. dei et regni dei amen. In nomine domini nostri ihesu christi. dei patris omnipotentis et filii unigeniti. dei et regni dei amen.</p>	
	<p>Fol. 266, a. rubro: Liber in nomine domini nostri ihesu christi. dei patris omnipotentis et filii unigeniti. dei et regni dei amen. In nomine domini nostri ihesu christi. dei patris omnipotentis et filii unigeniti. dei et regni dei amen.</p>	
	<p>Fol. 264, b. in fine rubro:        Anno incarnationis dominice M. CCCC. LXXVII. quibus facta sunt...        Sanctissimo in christo patre nostro domino nostro ihesu christo filio dei unigenito. magno. Illustriissimo nobilissimo domini archiepiscopi domini theobaldi papa romani. monacho iugatore invidiosissimo. monacho sancti thome domini. Reverendissimo. meo deo amabili in christo patre nostro domino nostro archiepiscopo magno. quondam in civitate Maguntia ingressus actus invidiosus atque alimentaria quia. et illius invidiosus. Liberorum Codicum quibus agitur. Patris theobaldi. factus de quibusdam gloriosus factus deo factus. conf. signum. de factis. feliciter finit.</p>	
	<p>300 Bl. (absei leer) Fol. maj., größeres und kleineres goss. Lettern, ohne Blatt, Kupfer in Signatur, fast in der Mitte des Blattes mit der gelben Colonne, Glosse in Marginal. Versus in Initialen in Rot und Blau. Klein 3623, Paris II, 115, 149. Lederband (Mittelalt. oder spätes) mit 4 Klappflügeln.</p>	

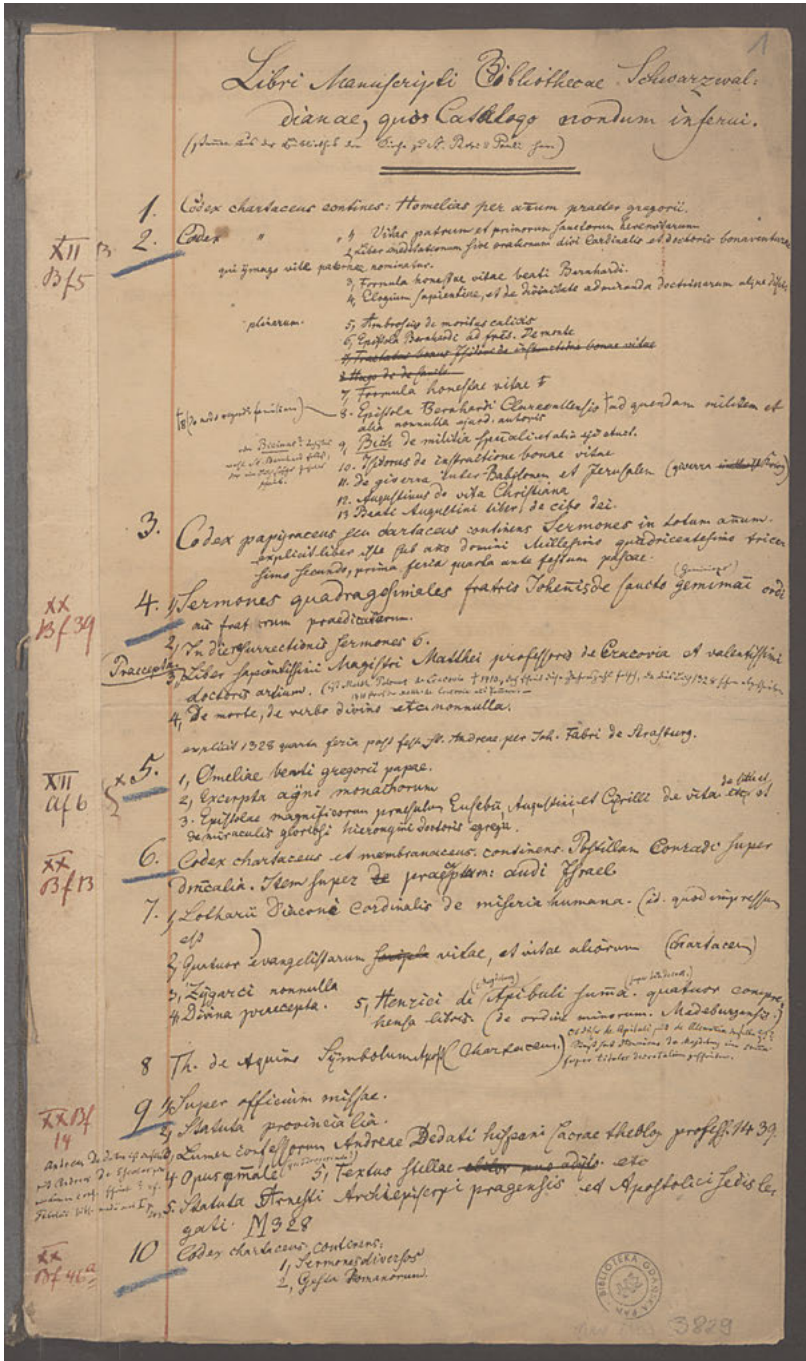
## 8. Inwentarz inkunabułów biblioteki kościoła św. Piotra i Pawła, s. 17

Verzeichniss der Incunabeln der Heinrich Schwartzwaldt'schen Bibliothek angefertigt von A. Bertling,  
 Archidiakon zu St. Marien, 1878 rok

(PAN Biblioteka Gdańska, sygn. Cat. Bibl. 95)

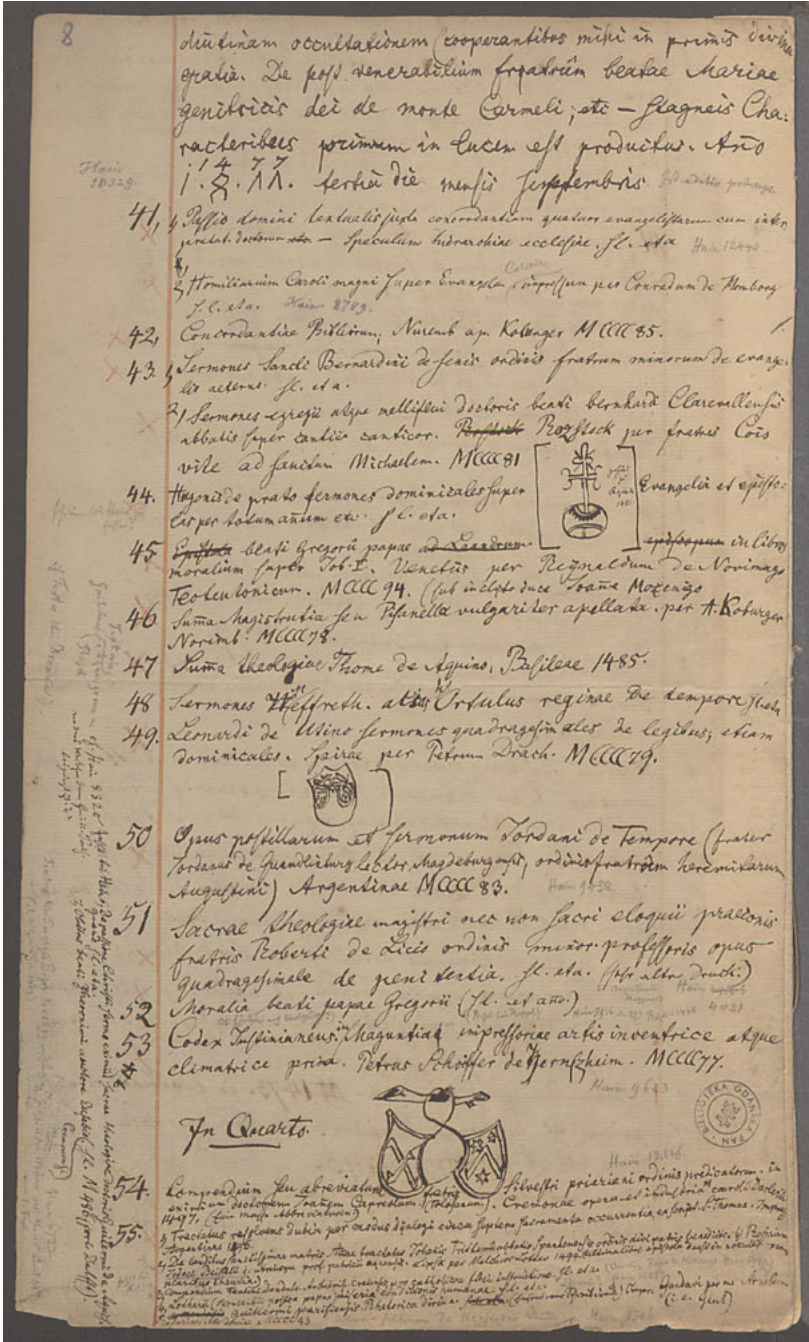


9. Inwentarz inkunabułów biblioteki kościoła św. Piotra i Pawła, s. 25  
*Verzeichniss der Incunabeln der Heinrich Schwartzwaldt'schen Bibliothek angefertigt  
von A. Bertling, Archidiakonus zu St. Marien, 1878 rok*  
(PAN Biblioteka Gdańska, sygn. Cat. Bibl. 95)



10. Spis rękopisów i inkunabułów biblioteki kościoła św. Piotra i Pawła, s. 1  
 Manuscripte und Alte Drucke die aus der Petro-Paulin. Kirchenbibliothek zur Schwarzwaldischen  
 Bibliothek kamen und jetzt in der Danziger Stadtbibliothek aufbewahrt werden, XIX wiek  
 (PAN Biblioteka Gdańska, sygn. Cat. Bibl. 57 a)





11. Spis rękopisów i inkunabułów biblioteki kościoła św. Piotra i Pawła, s. 8  
 Manuscripte und Alte Drucke die aus der Petro-Paulin. Kirchenbibliothek zur Schwarzwaldischen  
 Bibliothek kamen und jetzt in der Danziger Stadtbibliothek aufbewahrt werden, XIX wiek  
 (PAN Biblioteka Gdańska, sygn. Cat. Bibl. 57 a)

## BIBLIOGRAFIA

- Babnis M., *Schwarzwald (Schwarzwald) Henryk*, [w:] *Słownik Biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 4: R-Ż, red. Z. Nowak, Gdańsk 1997, s. 183–184.
- Biblioteka Miejska w Gdańsku. Rozwój i nowy gmach*, oprac. O. Günther, K. Kleefeld, tłum. i przyp. S. Sychta, „Libri Gedanenses”, t. 33 (2016), s. 141–169.
- Bury R. de, *O miłości do ksiąg, to jest Philobiblon...* spolszczył J. Kasprowicz, Lwów 1921.
- Chartier R., *Stosowanie pisma*, [w:] *Historia życia prywatnego*, t. 3: *Od renesansu do oświecenia*, red. tenże, Wrocław 2005, s. 119–170.
- Chodyński A.R., *Gdańskie kolekcje bursztynu od XVIII do XIX wieku*, „Porta Aurea. Rocznik Zakładu Historii Sztuki Uniwersytetu Gdańskiego”, t. 3 (1994), s. 51–74.
- Chodyński A.R., *Gdańskie kolekcje numizmatów i medali od XVII do końca XIX wieku*, „Porta Aurea. Rocznik Zakładu Historii Sztuki Uniwersytetu Gdańskiego” t. 3 (1994), s. 21–49.
- Chodyński A.R., *Przekazy źródłowe o nauce i bibliotekach, mecenacie i kolekcjach osiemnastowiecznych w Gdańsku*, „Rocznik Gdański” t. 52/1–2 (1992), s. 91–99.
- Chodyński A.R., *Zbiory dzieł sztuki i galerie malarstwa w Gdańsku u schyłku XVII w. i XVIII w.*, „Gdańskie Studia Muzealne”, t. 6 (1995), s. 72–94.
- Gilly C., *Il Theatrum humanae vitae di Theodor Zwinger. Da una 'historia naturalis' dell'uomo ad un 'Novum Organum' delle scienze / Theodor Zwinger's Theatrum humanae vitae. From natural anthropology to a 'Novum Organum' of sciences*, [w:] *Magia, alchimia, scienza dal '400 al '700. L'influsso di Ermete Trismegisto / Magic, alchemy and science 15th–18th centuries. The influence of Hermes Trismegistus* (Biblioteca Nazionale Marciana – Bibliotheca Philosophica Hermetica), ed. C. Gilly, C. van Heertum, vol. 1, Firenze 2002, s. 253–274.
- Gryzio B., *1872 Kolekcja inkunabułów z kościoła św. Piotra i Pawła*, [w:] *Kronika Biblioteki Gdańskiej 1596–2016*, red. A. Baliński, A. Frąckowska, M. Otto, Gdańsk 2017, s. 142–143.
- Higbie C., *Collectors, Scholars, and Forgers in the Ancient World. Object Lessons*, Oxford 2017.
- Jackowska K., *1832 Portret i księgozbiór Heinricha Schwarzwalda*, [w:] *Kronika Biblioteki Gdańskiej 1596–2016*, red. A. Baliński, A. Frąckowska, M. Otto, Gdańsk 2017, s. 130–131.
- Jackowska K., *Bibliofil Heinrich Schwarzwald i jego portret*, „Libri Gedanenses”, t. 33 (2016), s. 69–85.
- Jackowska K., *Koralowce i bursztyny w dawnych zbiorach Biblioteki Rady Miasta Gdańska*, „Libri Gedanenses”, t. 36 (2019), s. 7–23.
- Jędrzejowska H., Pelczarowa M., *Katalog inkunabułów Biblioteki Miejskiej w Gdańsku*, Gdańsk 1954.
- Kotarski E., *Łacina w kulturze dawnego Gdańska*, [w:] *Gdańsk nowożytny a świat antyczny*, red. M. Otto, J. Pokrzywnicki, Gdańsk 2017, s. 48–61.
- Kurkowa A., *Gdański ekslibris XV–XVIII wieku*. Gdańsk 1978.
- Löschin G., *Danzig und seine Umgebungen*. Vierte, aufs Neue vermehrte und verbesserte Auflage, Danzig 1860.
- Michalska M., *Italica w zbiorze Heinricha Schwarzwalda*, [w:] *Włochy w Gdańsku*. Katalog wystawy, Muzeum Narodowe w Gdańsku, 24 września 2018 – 31 grudnia 2019, t. 1: *Eseje*, red. M. Kaleciński, Gdańsk 2019, s. 273–283.
- Michalska M., *Pamięć o rzeczach utraconych. O wartości dawnych katalogów i inwentarzy*, [w:] *Szary kruk. Sympozjum*, red. A. Baliński, Gdańsk 2020, s. 62–93. „Drukowane piękno”, t. 3.
- Nowak Z., *Bibliotheca Zappio-Johannitana w Gdańsku 1689–1945*, [w:] tenże, *Po starą księgę sięgam ze wzruszeniem*, Gdańsk 2008, s. 235–246.
- Nowak Z., *Schwarzwald (Schwarzwald) Henryk*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 36, red. H. Markiewicz i in., Warszawa-Kraków 1995–1996, s. 64–65.
- Otto M., *1632 Pierwsza aukcja dubletów*, [w:] *Kronika Biblioteki Gdańskiej 1596–2016*, red. A. Baliński, A. Frąckowska, M. Otto, Gdańsk 2017, s. 22–23.

- Otto M., *Daniel Beckber (1594-1653)*, [w:] *Uczniowie Hipokratesa nad Motławą*, red. M. Otto, A. Szarszewski, Gdańsk 2017, s. 64-65.
- Otto M., *Wytworny język inwentarza. O zapisach donacyjnych w „Index librorum qui ex donatione, munificentia et liberalitate philomusorum Bibliothecae Magnifici et Amplissimi Senatus Gedanensis inserti sunt”*, „*Studia Classica et Neolatina*”, t. 16 (2018), s. 173-182.
- Podlaszewska K., *Książka w środowisku mieszczan gdańskich w XVIII wieku*, „*Libri Gedanenses*”, t. 13/14 (1997), s. 93-107.
- Podlaszewska K., *Księgozbiory mieszczan gdańskich w XVIII wieku*, „*Zapiski Historyczne*”, t. 35/1 (1970), s. 51-63.
- Pomian K., *Zbieracze i osobliwości. Paryż – Wenecja XVI-XVIII wiek*, przeł. A. Pieńkos, Lublin 2001.
- Ratajczak Z., *Kilka uwag o donatorach Biblioteki Rady Miejskiej Gdańska*, „*Libri Gedanenses*”, t. 4/5 (1973), s. 31-43.
- Reychmann K., *Ex-librisy gdańskie*, Warszawa 1929.
- Riello G., *The World in a Book. The Creation of the Global in Sixteenth-Century European Costume Books*, „*Past & Present*”, vol. 242, Supplement 14 (2019), s. 281-317.
- Skovgaard-Petersen K., *Carion's chronicle in sixteenth-century Danish historiography*, „*Symbolae Osloenses. Norwegian Journal of Greek and Latin Studies*”, 73/1 (1998), s. 158-167.
- Starnawski J., *Z warsztatu gdańskich bibliografów XVIII wieku*, „*Libri Gedanenses*”, t. 4/5 (1973), s. 131-138.
- Szafran P., *Gdańscy organizatorzy aukcji książkowych w XVII i XVIII w. oraz przepisy normujące przebieg aukcji*, „*Libri Gedanenses*”, t. 4/5 (1973), s. 119-129.
- Szafran P., *Z problematyki badawczej studiów nad mieszczzańskimi księgozbiorami prywatnymi w Gdańsku XVII-XVIII wieku*, „*Rocznik Gdański*”, t. 31 (1971), s. 73-92.
- Szulakiewicz M., *Toruń i Colloquium Charitativum w 1645 roku*, [w:] *W poszukiwaniu nowego człowieka. Colloquia Thoruniensia 24. Materiały sesji naukowej zorganizowanej w Toruniu w dniach 8-9 listopada 2019 roku*, red. M. Szulakiewicz, Toruń 2020, s. 11-31.
- Wadsworth A., *Habiti d'huomeni et donne venetiane*, [w:] *Tastes. 200 Years of Collecting for the Boston Athenaeum*, ed. S.E. Cushing, D.B. Dearinger, Boston 2006, s. 84-85.
- Wagner A., *Jan Walter z Chojnic jako prekursor gdańskiej tradycji superekslibrisu*, „*Libri Gedanenses*”, t. 34 (2017), s. 5-22.
- Zakai A., *Exile and Kingdom. History and Apocalypse in the Puritan Migration to America*, Cambridge 2022.



MARIA MICHALSKA

CATALOGUES AND INVENTORIES OF THE BOOK COLLECTION  
OF HEINRICH SCHWARZWALD  
AND THE LIBRARY OF ST. PETER AND PAUL'S CHURCH  
IN THE COLLECTIONS OF THE GDAŃSK LIBRARY

**Abstract.** The holdings of the PAS Gdańsk Library include the so-called Schwarzwald set marked by its uniform provenance, which is composed of the private collection of books of Heinrich Schwarzwald IV (1619-1672) and items collected in the library of St. Peter and Paul's Church in Gdańsk from the 15th to the beginning of the 19th century – largely purchased using funds from this patrician. The Schwarzwald set in an almost complete form found its way to the City Library in Gdańsk in 1832; only in 1872 were manuscripts and incunabula added.

The paper sketches the history of the Schwarzwald set, placing it in the context of the early modern collectorship in Gdańsk, and presents its five hand-written catalogues, inventories and tables of contents created in the City Library in the 19th century. A quantitative analysis and a thematic division of Schwarzwald's book collection and the holdings of the church library are also presented. The paper also indicates the benefits of studying broadly-understood book culture, resulting from the examination of historic catalogues and inventories, as well as imperfections in the drawing of conclusions on the basis of library materials without detailed examination of the studied collections.

**Keywords:** Heinrich Schwarzwald, provenances, Gdańsk collectorship, early printed books

MARIA MICHALSKA

KATALOGE UND INVENTARE DER BÜCHERSAMMLUNG  
VON HEINRICH SCHWARZWALD UND DER BIBLIOTHEK  
DER ST. PETER- UND PAUL-KIRCHE IN DEN SAMMLUNGEN  
DER DANZIGER BIBLIOTHEK

**Abstract.** In den Beständen der Polnischen Akademie der Wissenschaften Danziger Bibliothek findet man die sog. Schwarzwaldsche Büchersammlung, eine private Kollektion mit nachgewiesener Provenienz von Heinrich Schwarzwald IV. (1619-1672) und die Bibliothek der St. Peter- und Paul-Kirche in Danzig, gesammelt vom 15. bis Anfang des 19. Jahrhunderts – größtenteils aus der Stiftung dieses Patriziers erworben. Die Schwarzwaldsche Sammlung gelangte fast vollständig 1832 in die Stadtbibliothek, nur die Handschriften und Inkunabeln kamen erst 1872 hinzu.

Der Artikel skizziert die Geschichte der Schwarzwaldschen Bibliothek, stellt sie in den Kontext des neuzeitlichen Danziger Sammelns und stellt außerdem fünf handschriftliche Kataloge, Inventare und Inhaltsverzeichnisse der Kollektion dar, die im 19. Jahrhundert in der Stadtbibliothek erstellt wurden. Es wurde auch eine quantitative und thematische Analyse der Schwarzwaldschen Büchersammlung und der Kirchenbibliothek